

Tegelased eesti etnilises huumoris*

Liisi Laineste

Teesid

Uurimuses vaadeldakse eesti etnilisi anekdoote kolmel perioodil: 19. sajandi lõpp, nõukogude aeg ja aastad pärast Eesti taasiseseisvumist. Esiteks kirjeldatakse anekdooditegelaste muutumist nende kolme perioodi jooksul. Selgub, et kui 19. sajandi lõpul räägiti nalju ainult nendest, kellega oli reaalseid kokkupuuteid, siis tänapäeva anekdooditraditsioon pakub naljaobjekti valiku osas lõpmatult avardunud võimalusi. Teiseks eesmärgiks oli valitseva etnilise huumori teooria valideerimine eesti anekdoodimaterjalil. Tulemused vaidlustavad Christie Daviese teooria universaalsuse, lisades tema avastatud seaduspärasustesse uue dimensiooni. Anekdoodid on kahtlemata seotud muutustega ja sündmustega sotsiaalses reaalsuses, kuid see seos pole universaalne ning võib kultuuriliselt, poliitiliselt ja majanduslikult erineva taustaga riikide anekdooditraditsioonides erineda.

Märksõnad: etniline huumor, eesti etnilised naljad, etnilised stereotüübid, postsotsialistlike maade naljandid

Sissejuhatus

Avardunud kommunikatsioonivõimalused kaotavad reaalseid rahvuspiire. Fiktiivsetel stereotüüpidel põhinevad piirid võivad sellegi poolest visalt püsida. Etniline huumor on üks tunnustest, mis viitab rahvusrühma vajadusele end identifitseerida, teistest eristada. Selles luuakse baasvastandused, mis eristavad “meid” “nendest”, head halvast, normaalset ebanormaalset.

Uurimuse põhialuse moodustab aastatel 1996–2004 koostatud (ja pidevalt täienev) andmebaas eesti anekdootidest, mis sisaldab materjali 1960. aastatest tänapäevani. Lisaks sellele analüüsiti ka Matthias Johann Eiseni 1890. aastatel koostatud naljandikogudes leiduvat, mida praegu elektroonilisest andmebaasist veel ei leia. Pikim lünk on 20. sajandi esimene pool, mida valimisse pole kaasatud. Eeltööna eraldati kogu perioodi materjali hulgast etniline huumor ning süstematiseeriti see tegelas(t)e ja teemade järgi.

Artikli esmaseks eesmärgiks on kirjeldada eesti etniliste anekdootide muutumist 1890. aastatest tänapäevani. Analüüs paigutab anekdoodimaterjali kultuurilis-ajaloolisse konteksti, et leida seaduspärasusi ja ehk ka põhjusi anekdoodiloomingu arengutendentsidele.

<http://haldjas.folklore.ee/tagused/nr28/laineste.pdf>

Liisi Laineste

Vaadeldakse, kuidas on etnilised naljad sajandi jooksul muutunud – millised on erinevused anekdooditüüpide ja -tegelaste osas; peatatakse ka kaasaegsel n-ö elektroonilisel anekdoodirääkimisel ja selle mõjul anekdootide sisulistele ja vormilistele aspektidele.

Teiseks eesmärgiks on etnilise huumori teooria (eelkõige Davies 1990, aga ka Davies 1987, 1991, 1998, 1999, 2002) eelduste valideerimine eesti anekdoodimaterjalil. Püstitatakse hüpoteesid, mis kontrolliksid Christie Daviese järeldusi etnilise huumori seaduspärasuste kohta. C. Daviese järeldused põhinevad peamiselt briti naljatraditsioonis ilmnevate peamiste opositsioonipaaride ja anekdoodiskriptide ning nende sotsiaalsete ja ühiskondlike mõjuritete analüüsil, kuigi ta analüüsib ka juudinalju (millest pea ükski etnilise huumori uurija mööda ei pääse) ja toob näiteid kogu ingliskeelsest naljaruumist (briti, walesi, šoti, iiri, ameerika, kanada, austraalia anekdootide seast). Ida-Euroopa nalju pole C. Davies oma uurimustes pikemalt käsitletud. Käesolev töö lisab C. Daviese (seni kaalukaimaks peetud) teooriale olulist võrdlus- ja lisamaterjali mittingliskeelses (ja ühtlasi poliitiliselt ebastabiilsemas) kultuuriruumis valitsenud naljaskriptide, tegelaste ja nende valiku potentsiaalsete põhjuste kohta.

1. Mõisted, põhilised diskussiooniteemad ja teooriad

Tänapäeval moodustavad etnilised anekdoodid arvestatavalt koguka huumorikategooria ja on seksiteemaliste naljade järel arvukuselt teisel kohal (Davies 1998; Winick 1976); eesti materjalis (1960–2004) moodustavad etnilised naljad 12% kogu materjalist (ca 4000 kõigist ca 35 000 anekdoodist; see on sama tulemus, mille sai Charles Winick (1975) oma 1950. aastatel kogutud materjali analüüsid). Oma ja võõra rahvusrühma vastandamine on naljaainet pakkunud juba antiikajal, nt C. Daviese (1998) uurimus vanast Vahemeremaade huumorist kirjeldab mileetlasi tõgavaid naljandeid. Eriti tüüpiliseks peetakse etnilist huumorit ameeriklaste puhul (Espey 1995), kus iga järjekordset immigrantide rühma on tervitatud naljalainega. Etnilise huumori käsitluste osa teaduslikes uurimustes on samuti suur – sellest rohkem on viimaste aastate jooksul uuritud vaid kolme teemat (huumorit eri kultuurides, kirjanduses, kunstis ja päevakajalistes uudiskommentaaris (Laineste 2003b)).

1.1. Definiitsioonid ja sellega seotud problemaatika

Identiteet on sotsiaalteadustes keskne mõiste. Suur osa inimekäitumisest – sealhulgas folkloor – tegeleb aktiivselt identiteediküsimusega. Etniline identiteet on kuuluvus rühma, mis eristub teistest etnilistest rühmadest enda seatud ja teiste tunnustatud tõeliste või ettekujutatud piiridega (Smith 1991a). Põhjusi eristumiseks võib olla subjektiivset (pikaajaline ühtekuuluvustunne, nt seotud ühise tõelise või müütilise põlvnemisega) või objektiivset (nt keel, usk, territoorium) laadi. Sageli rõhutatakse, et kõik tunnused on võrdse kaaluga ja etniline identiteet sünnib ka oma territooriumi või keelela rahvastel ning pole õige seada ühte tunnust teisest prioriteetsemaks identiteedimääratlejaks (vt nt Myhill 2003).

Postmodernistlikud identiteediteooriad käsitlevad identiteeti dunaamilise protsessina: identiteeti võib valida või muuta isiklikul või kollektiivsel tasandil lühi- või pikaajaliselt olenevalt kontekstist (Eriksen 2001; Hall 1989). Rühmatunde tekkimine algab “vastase otsingust”, kusjuures vastane ei pea tingimata olema rühm, kes on juba ajalooliselt olnud sellele rühmale reaalne agressor. Vastaste olemasolu ja nende (fiktiivsed ja tihti grotesksed) omadused jäävadki mõnes mõttes kõige olulisemaks identiteedi kinnitamise mehhanismiks. Oma rühma tunnused on teisejärgulised, nendel näib puuduvat spetsiifika. Vastaste omaduste spetsiifika on aga enamasti kinnistunud nüansirikkalt rühma teadvusse. “Teise” või võõra kohta luuakse üsna negatiivse tähendusväljaga kujundeid.

Felix Oinas (1979) on kirjeldanud, kuidas naaberhõimu, sagedamini teise rahvuse nimetus saab kuradi sünonüümiks (vt ka Valk 1998: 74). Peale kuradi on terminiks muutunud muidki pejoratiive, nt lätikeelne “loll” (*mulkis*) sai Eestis mulke tähistavaks terminiks. Kuid esineb ka juhtumeid, kus sagedasti esinev vandesõna saab seda kasutava rühma nimetuseks mõnes teises keeles: Haljala rannas sõimanud soomlased ja virulased teineteist vastamisi “viru kuraditeks” ja “soome pergeliteks”, venelastel esineb tänapäevalgi väljend *estonskije kuratõ* (Remmel 2002).

Huumor on sotsiaalselt esile kutsutud afektiivne tajukogemus, mille tekitab mittekongruentsus oodatud ja tegeliku lahenduse vahel (Ziv 1988). Lahenduse puudumine vähendab naljakust, kuid ei kaota seda täielikult (Schultz 1972). Christopher P. Wilson (1979) aga nendib ulatuslikus metauuringus, et mittekongruentsus oodatuga on huumori oluliseks, kuid mitte alati piisavaks komponen-

diks (näiteks lauses “Kui ta oli ära söönud kakskümmend kaussi putru, oli ta ikka veel näljast nõrkemas” puudub huumor, kuigi inkongruentsus on olemas), ja järelikult peab olema lisatunnuseid, mis ajendavad ütluses, olukorras, loetus vms huumorit tajuma. Nendena on erinevates allikates nimetatud suur hulk tegureid, sh sotsiaalseid (Kane & Suls & Tedeschi 1977), kultuurilis-kontekstuaalseid (Goldstein 1975), kognitiivseid (Attardo 1997), esituslikke (Forabosco 1994) jm.

Etniline huumor on ühendav mõiste etnilisi rühmi pilavatele huumorivormidele. Eestikeelses kirjanduses on kasutatud ka nime- tust naabrihumor (Salve 1992), kuid see mõiste on piiratum, tähis- tades siiski palju kitsamat rahvuste diapasooni (eelkõige naaber- rahvaid) kui vaikimisi kõiki etnilisi rühmi hõlmav määrus “etniline”. Hõimupilge on veelgi kitsam mõiste (Krikmann 1999; Rimmel 2002), sobides tähistama näiteks Eesti-siseste väiksemate rühma- de (perifeerlaste) omavahelist pilamist. Käesolevas uurimuses on seda kasutatud vaid vanemast naljandist rääkides, seda enam, et hilisemas anekdooditraditsioonis on omaenda rahvuspiiridesse jääv hõimupilge peaaegu olematu. Huumori paljudest alavormidest piir- dutakse siinkohal naljandite, anekdootide ja keerdküsimustega. Naljand on vanema huumoripärimuse pikka, narratiivset ja puän- dita kentsakat juhtumit või lugu tähistav termin (ülevaadet vane- mast naljandist vt Krikmann 2003). Naljandit tänapäeva folklooris ei kohta, selle on asendanud lühike puändiga anekdoot. Anekdoot või nali on tänapäeval kõige sagedamini esinev fikseeritud esitusli- ke ja ülesehituslike tunnustega huumorivorm (*canned joke*). Keerd- küsimus esitab küsimuse ja annab kuulajapoolset aktiivset sekku- mist lubamata ootamatu vastuse või siis nõuab vastust, kuigi see on *a priori* vale ja eksimus saab omakorda nalja allikaks. Käesole- vas uurimuses käsitletakse termineid nali ja anekdoot sünonüümi- dena (mida nad tänapäeva eesti keeles ongi – vrd inglise-, saksa-, prantsuskeelseid termineid, kus *anekdoot* tähistab lugu tõsielust või viitab sellele tuntud tegelaste, tegelike sündmuste vm kaudu, ning eesti sõnale *nali (joke)* vastavad terminid tähistavad väljamõel- dud lühikest puändiga lugu).

Skript tähistab siin uurimuses tähendusvälja, mille kutsub esile mingi sõna, situatsioon vms. Huumor toimib kahe vastandliku skrip- ti vallandatud tähendusväljade kokkupõrkes. C. Daviese (1982 ja edaspidi) eeskujul on skriptid jaotatud alamkategoriateks (nt juh- muse-skript, mis sisaldab vastandust juhmi ja mõistliku käitumise vahel, või seksuaalsete veidruste skript, mis sisaldab vastandust

ebanormaalse ja normaalse käitumise vahel). Skripte ei omistata reaalsete omaduste, vaid stereotüüpide põhjal, nende poolt loodav pilt nalja objektist on moonutatud, skemaatiline, mütoloogiline (Raskin 1985: 177). Stereotüüp on teisele rahvusele omistatud iseloomulike omaduste kogum. Kõik stereotüübid ei anna ainet anekdoodiks ja kõike anekdootides naeruvääristatut ei võeta omaks kui pilkeobjekti stereotüüpset omadust (Davies 1990).

Uurijad on üritanud eristada etnilist huumorit pseudoetnilisest, et vältida mittetoimivate ja "valede" naljade sattumist uurimismaterjali hulka. Victor Raskin annab oma semantilise huumori üldteooriat kirjeldavas raamatus *Semantic Mechanisms of Humor* (1985: 207) etnilise huumori definitsiooni. Ta väidab, et siis ja ainult siis on tegemist tõelise etnilise huumoriga, kui

(1) vähemalt üks opositsioonipaaris sisalduv skript väljendab tegelikku, kuigi pseudoentsüklopeedilist ja mütoloogilist teadmist naerualuse rühma käitumise, hoiakute, tõekspidamiste vm kohta;

(2) naljas tegutsev inimene esindab tervet gruppi (anekdooditegelase käitumist peetakse tüüpiliseks tervele sellele etnilisele rühmale);

(3) tegelast ei saa ära vahetada mõnest teisest rahvusest tegelasega (kelle kohta samasugune etniline skript puudub), ilma et anekdoodi naljakus väheneks.

Nali on V. Raskini meelest pseudoetniline või "pole tõupuhas" etniline nali, kui see ei vasta neile kolmele tingimusele: näiteks naljad, mille tegelased on nalja rääkija kohandanud endale etnilises mõttes tundumaks, kuid naljas sisalduv skript uue naljaobjekti kohta ei kehti, kaotavad oma "etnilisuse" ja ka naljakuse. Selline eristamine nõuab aga selgust selles, milliseid stereotüüpe kuulaja ja rääkija nalja objekti kohta omavad ja mis on anekdoodi originaalvariant ja -objekt, mida enamikul juhtudest on võimatu teada. Ka nende naljade puhul, mille kohta võib suure tõenäosusega öelda, et need pole laenatud (mida on ilmselt murdosa), on väga raske eristada etnopolitiilisi puhtpolitiilistest või puhtetnilistest jne. Peale selle leidub etnilisi anekdoote, mis ei sisalda kindlale rahvusele omistatavat spetsiifilist skripti ega ütle pilatava rahvuse kohta tegelikult midagi (kuigi võivad anda infot selle kohta, kuidas nalja rääkijad suhtuvad alustegevustesse, nagu töö, söömine jms (vt Davies 1990)). Need naljad ongi kergesti "tõlgitavad". Ühe ja sama rahvuse naljatradiitsiooni sees võiks oodata suuremat stabiilsust, st mingis naljan-dis või anekdoodis kaldutakse kasutama koomikaobjektina valdavalt

Liisi Laineste

üht ja sama etnilist tegelast, kuni ei toimu kardinaalsemaid sotsiaalseid (poliitilisi, kultuurilisi) sündmusi, mis etniliste vahekordade ja hinnangute skaalasad piisavalt tugevasti muudavad. Eesti kaasaegsetes naljades võime mõne tüübi puhul näha väga laia variatiivsust. Üsna rohkelt varieerub oma etniliste tegelaste poolest näiteks järgmine anekdoot:

*Eestlane abiellub lätlasega ja tekib vaidlus, kuhu elama minna.
Peab ikka Eestisse minema, aga lätlane ei oska keelt ega midagi.
Läheb siis arsti juurde ja ütleb, et tahan eestlaseks saada.
Arst: "Okei, me siirdame 100% aju juurde."
Pärast, kui opp on tehtud, ütleb arst lätlasele:
"Sorry, me kogemata võtsime su ajast 75% ära."
Lätlane: "Ei tä on ihan hyvä. Tässä ei ole onkelmia"
(www.delfi.ee/jokes, 1.02.2002, 15:20).*

Sama nalja teistes variantides esinevad puändis venelane (kolm varianti) või lätlane (üks variant). Sellisel mittespetsiifilisel skriptil põhineva nalja puhul ("teine" on lihtsalt rumal; s.o skript, mis on piiranguteta omistatav pea kõikidele rahvustele) ei mõjuta anekdooditegelaste vahetus anekdoodi naljakust. Tegelasuku markeerivad etnilised (nt keelelised) tunnused valitakse ja vahetatakse välja vastavalt sellele, keda rääkijale (ja/või kuulajaskonnale) pakub lusti lollina näidata. Et nimetatud mittespetsiifiline stereotüüp on väga paljude etniliste naljade aluseks, teeb pseudoetniliste anekdootide avastamise raskeks ja ehk ka tarbetuks.

Etniline määratlus mängib olulist rolli nalja ülesehituses. Etnilise nalja või naljandi objekt on tegelane reaalse rahvuse hulgast. Huumori nautimiseks kombineeruvad stereotüübi äratundmise rõõm ja absurdsuseni viidud lolluse tunnistajaks olemine. Sel moel saavad rääkija ja kuulaja end distantseerida rumalatest, puhtust mittepidavatest, halbade elukommete ja madala sotsiaalse staatusega naerualustest. Sageli nimetatakse tegelaseks mõni etnilise rühma esindajale tüüpiline nimi (Pekka soomlase kohta vms), kuid piisab ka sellest, kui vihjatakse rahvusele spetsiifilise sõnavara või aktsendi kaudu. Etniline anekdoot, kus tegelaseks on konkreetne (parem, kui ka publikule reaalselt tuttav) etnilise rühma esindaja, on 18% naljakam kui tavaline, väidab professionaalse humoristi kogemusele tuginedes tuntud ameerika *stand-up* komödiant Larry Wilde (tsiteerinud Nilsen & Nilsen 2000). Etniline marker valmis-

tab publiku naljaks ette, kuid ei reeda puänti. Rassismihirmu paine all on Ameerikas avaldatud anekdoodiraamatuid, mille tegelasteks reaalseste rahvuste asemel X-lased (*Ethnicians, Smogarians*). Ka internetis leidub tunnistust sellest, et anekdoote rääkides kasutavad inimesed poliitilise korrektsuse huvides vahel nimetust *Smogarians*. V. Raskini mõistes on need naljavaesed pseudoetnilised naljad. Protsendiarvu suuruses võib kahelda, kuid etnilise anekdoodi naljakuses mitte, toetab L. Wilde'i arvamust ka C. Davies (1990). Etnilise anekdoodi lõpp on selge ja oodatav – keegi tehakse lolliks – ja selle ning lolliks jääja aimamine pakub kuulajale juba ette naudingut. Nali ei annaks edasi sama jõuliselt lolli-targa vastandust, kui tegelasteks oleksid lihtsalt isa ja poeg:

Mida ütleb vana tšuktš nooremale?

“Et sa jumalapärast kollast lund suhu ei paneks!”

(www.rate.ee, 24.10.2003).

Etniline anekdoot võib toetada etnilist identiteeti, kindlustades enda positsiooni kui “teistest” kõrgemal asuvat ja luues piire “endasuguste” ja “teistsuguste” vahele, naerdes koos endasugustega teistsuguste üle. See eeldab stabiilset identiteeti, kuuluvustunnet ühte etnilisse rühma. Postmodernse identiteediteooria dünaamiline, rollivahetust lubav mitmeplaaniline identiteedidefinitsioon seab küsimärgi alla, kas etniline anekdoot on etnilise identiteedi teenistuses, kui inimesed suudavad nautida väga erinevate tegelastega nalju, sh nalju iseenda üle (Davies 1990). Ilmselt on etniliste naljade mõistmise ja etnilise identiteedi seos väiksem, kui seda varem eeldati (vt ka ptk 1.2.2 etnilise anekdoodi teooriatest ja agressiivsuseeldusest).

1.2. Uurimise ajalugu

Etnilise huumori käsitletused jagunevad laias laastus kaheks paradigmaks. Ühed uurijad tuginevad Sigmund Freudile (1989 (1905)) ja Thomas Hobbesi üleolekuteooriale (1651, ülevaade Keith-Spiegel 1972) ning peavad anekdoodi sotsiaalseks funktsiooniks teiste etniliste rühmade allasurumist (nn funktsionalistlik suund); teised loevad agressiivsuse mõistet huumori kirjeldamise juures pigem eksitavaks kui tulemuslikuks ja eelistavad rääkida huumorist kui ühiskonda peegeldavast nähtusest, mille abil saab avastada vastuolu-

Liisi Laineste

sid, valupunkte või varjatud vaateid ühiskonnas toimuvale (nn kultuurilis-ajalooline suund).

Etnilise huumori uurimise ajalugu algab Ameerikast, kus etnilised anekdoodid oma agressiivsuse poolest silma paistsid ja teemat käsitlema ärgitasid. Kuigi agressiivset etnilist huumorit leidis ka mujal (nt Venemaa antisemitistlikud naljad), ei kujunenud sellest tugevat uurimissunda. Ka S. Freudi (1989 (1905)) teorial huumorist kui agressiivsuse sotsiaalselt lubatud kaitseventiilist on suur osa selles, et uurimist alustati just naljade vaenulikkusest (viiteid varastele artiklitele etnilise huumori kohta vt Lowe 1986). Naljade agressiivsuse aspektide uurimise kõrgaeg oli 1970. aastatel, kuigi juba varem leidis käsitlusi, mis valitsevas teoorias kahtlesid (nt Hughes 1951). Juutide enesekohase huumori argument lõi kiilu huumori agressiivsuse eeldusse; sellest kasvas välja suund, mis käsitles huumorit kui sotsiaalsete suhete üldist indikaatorit või kognitiivset abivahendit maailma organiseerimisel ja mitte kui tegeliku agressiivsuse väljendust (Davies 1990).

1.2.1. Funktsionalistlikud teooriad

Etnilise huumori funktsionalistlikud teooriad püüavad avastada huumori eksisteerimise sotsiaalseid ja psühholoogilisi põhjusi, seostades naljade rääkimist vajadusega toetada oma etnilist identiteeti teiste etnilise identiteedi ründamise kaudu. Nende käsitluste eelduseks on stabiilne ja ühene etniline identiteet. Huumor on kaudne verbaalse agressiivsuse väljendamise viis ja selle eesmärk on teise (rühma) naeruvääristamine (Infante & Riddle & Horvath & Tumlin 1992; Goldstein 1975). Huumor toimib ainult kellegi või millegi halvustamise või kannatada saamise tagajärjel, s.o huumorit ilma agressiivsusetta ei eksisteeri.

Anekdootis väljenduvate negatiivsete stereotüüpide tajumine mitteagressiivse ja naljakana või agressiivse ja mittenaljakana sõltub kuulaja identiteedist. Iseenese või oma (referents)rühma pihta suunatud anekdoot pole kunagi naljakas, enamasti ei saa kuulaja sellisel juhul aru, et tegemist on naljaga (Zillmann 1977; La Fave 1977). Seega puudub inimesel võime iseenda või talle meeldivate objektide, samuti ka kultuuriliselt pühade nähtuste üle naerda. Kui rühm, kes teisest anekdoote räägib, on sotsiaalselt kõrgema staa-tusega, käsitletakse etnilist huumorit üleoleku näitamise vahendi-

na. Henri Tajfel (1982) leiab, et iga rühma liikmed peavad enda rühma teistest paremaks. Sotsiaalselt domineerivatel rühmadel tugevdab huumor võimu, nn *in*-rühma mentaliteeti, rühmanorme (Coser 1959; Bourhis & Gadfield & Giles & Tajfel 1977; Ryan & Kanjorsky 1998) teise rühma halvustamise kaudu.

Teisalt annab huumori varjatult agressiivne olemus allasurutud sotsiaalsetele rühmadele võimaluse väljendada oma rahulolematust võimu omavate rühmade suhtes. Konfliktide vältimiseks kasutab allasurutud rühm huumorit. Ümberütlemine huumori kaudu on vähemmõjukas, kuid kaitseb võimalike ebasoodsate tagajärgede eest. Chris Powell (1977) väidab, et huumor hoiab sotsiaalset korda, võimaldades ventileerida ebavõrdsusest tingitud agressiivsust (vt ka Wilson 1979). Kõigis huumori sotsioloogilistest või psühholoogilistest aspektidest kõnelevais uurimustes on agressiivsus keskseks mõisteks, mille suhtes enamik käsitlejatest on asunud mingile argumenteeritud seisukohale, olgu see siis poolt või vastu.

Kaaluka panuse huumori kui olemuslikult agressiivse nähtuse uurimisse andis S. Freud, kes aastal 1905 kirjutas raamatus *Der Witz und seine Beziehung zum Unbewussten* (Freud 1989 (1905)), et kui tegemist pole nn süütu naljaga (sõnamäng, ingl k *pun*), võib tal olla kaks funktsiooni: vaenulikkus (agressioon või kaitse) või obstsöönus. Martin Grotjahn (1970) on psühhoanalüütilist teooriat edasi arendades väitnud, et nt juudihuumor (kui enesekohane huumor) on sissepoole suunatud agressioon, sadistliku rünnaku ja masohistliku enesepiinamise kombinatsioon.

Huumori funktsionaalsete seletuste kõrgaeg on juba möödas, kuid ka tänapäeval leidub hulgaliselt teadlasi, kes lähtuvad samadest eeldustest agressiivsuse ja anekdootide seose kohta.

1.2.2. Kultuurilis-ajaloolised teooriad

Üksikud teooriad otsivad huumorile kognitiivset seletust ja käsitlevad anekdoote sotsiaalse maailma infot organiseeriva abivahendina. Anekdootide abil on võimalik uurida, milliseid stereotüüpe ja hoiakuid teiste rahvuste kohta eksisteerib, ja avada sel viisil etniliste suhete varjatud aspekte (Bourhis & Gadfield & Giles & Tajfel 1977). Samas võib tähele panna, et anekdoodiskriptid ei lange sageli kokku stereotüüpidega. V. Raskin (1985) hoiatab skripti ja stereotüübi mõiste äravahetamise eest, sest reaalsuses ei pruugi need kat-

tuda. Murray S. Davis (1993) täheldab, et tänapäeva anekdoodid hoopis lammutavad, mitte ei peegelda ega toeta ühiskonnas juurdunud stereotüüpe. Ameerika *stand-up*-artistid kasutavad ära publiku eelarvamusi ja loovad nalju, mis paneksid inimesi nägema ja kontrollima oma teadvustamata hoiakuid teiste rasside ja/või rahvaste suhtes. Hans J. Ladegaard (1998) väidab, et stereotüüpides teiste rahvuste kohta lähtutakse alati enda rahvusest, andes "teisele" endaga seotud, kuid groteskseks muudetud omadusi (vrd Lakoff & Turner 1989, kus leitakse, et inimene projitseerib loomametafoorides loomadele omaenda jooni), ja tegelikult pole skriptidel naljaobjektiga erilist seost. On küsitav, kas anekdootide kognitiivse funktsiooni käsitus suudab kõiki neid piiranguid arvesse võtta. Pealegi, kui anekdoot ei peegelda nalja sihtrühma reaalseid omadusi, pole nalja rääkijal otstarbekas nende kohta vastavaid stereotüüpe omada, ja see on juba tõsine löök teooria alustala pihta.

Tänapäeval tuntuim ja valitsev etnilise huumori teooria hoidub huumori psühholoogiliste põhjuste seletamisest ja loodab naljade kontekstuaalse kirjeldamisega avastada sotsiaalseid seaduspärasusi erinevate maade anekdooditraditsioonides. Selle teooria looja C. Davies püstitab põhiväited 1982. a ilmunud artiklis "Ethnic Jokes, Moral Values and Social Boundaries". Sellele järgnenud monograafiates (1990, 1998, 2002) ja arvukates artiklites etnilisest huumorist (1987, 1991, 1999, 2003) toob ta teooriale täiustusi ja laiendab empiirikat. Ta lähtub oma käsitluses V. Raskini (1985) huumori nn semantilisest skriptiteooriast (*Semantic Script Theory of Humor*, SSTH), täpsemalt selle etnilist huumorit puudutavatest väidetest põhiliste opositsioonipaaride kohta (vt eespool ptk 1.1). Kui V. Raskin lihtsalt kirjeldas põhilisi opositsioonipaare (illustreerides neid näidetega eelkõige juudi humorist), siis C. Davies uurib, millisel juhul need skriptid käibivad – nt leides, et tuntuim opositsioon "juhm – tark" võetakse kasutusele teatud tingimuste puhul kahe asjaomase rahvuse sotsiaalses reaalsuses. Käesolevas uurimuses lähtutakse C. Daviese teooria kirjeldamisel eelkõige 1990. aasta monograafiast kui tema esimesest põhjalikust etnilise huumori käsitlusest.

C. Davies seab eesmärgiks kirjeldada etniliste anekdootide tekki- mise ja levimise seaduspärasid ning kasutab selleks võrdlevat meetodit. Ta kirjeldab oma uurimustes eelkõige ingliskeelset anekdoodirepertuaari. Asetades saadud tulemused vastavatesse kontekstidesse, teeb C. Davies järeldusi etniliste anekdootide põhiskriptide (nt juhmuse) omistamise seaduspärasuste kohta. Ta otsib põhiliste

skriptide seotust sotsiaalsete faktidega, nt ebakindlusega, millega tänapäeva ühiskond suhtub sellistesse alustegevustesse, nagu töötamine, söömine ja joomine, seksuaalelu ning sõjapidamine. Nende valdkondadega seotud probleeme leidub suuremal või vähemal määral igas ühiskonnas, ja kus neid ei leidu, seal puuduvad ka vastavad naljad (nt moslemite ja juutide traditsioonis puuduvad alkoholiteemalised naljad).

Teiseks fookuseks tema sotsioloogilistes uurimustes on etnilise huumori väidetava agressiivsuse ja sotsiaalse funktsionaalsuse vastu argumenteerimine. Elliot Oring (1992) väidab, et S. Freudi (1989 (1905)) huumori kui agressiooni teooriale pole teist arvestatavat ja võrdväärset teooriat veel loodud. C. Davies (2002, aga ka varem: 1990 ja mujal) püüab anda huumoriteoorias sellele probleemile alternatiivse seletuse. Ta ei nõustu väitega, et (etnilise) nalja vältimatuks eelduseks on agressiivsus. Negatiivse anekdootiskripti taha ei varjata tegelikku viha nalja objekti vastu. C. Davies (2002) leiab, et funktsionalistlik teooria suhtub identiteeti kui jäika fikseeritud aspekti inimese minapildis (tsiteerides Tajfeli 1982), millest sõltuvad meie stereotüübid, hoiakud ja muu hulgas ka võime anekdoote nautida, samas kui uuemad identiteediteooriad käsitlevad identiteeti kui dünaamilist protsessi. C. Davies ei eita, et huumori mõistmine võib olla seotud mõnel juhul agressiivsusega, kuid inimesed võivad sellegipoolest olla emotsionaalselt seotud enam kui ühe etnilise rühmaga ning võivad oma rolli vahetada, tundes hetkelist üleolekut oma "tavalisest" või "teisest" identiteedist.

Liisi Joon (2000) uuris, kas anekdootide naljakuse tajumine on korrelatsioonis enda etnilise identiteetseerimisega. Vastanute käest küsiti nende emotsionaalset seotust oma riigi ja rahvaga, lisaks paluti hinnata anekdootide naljakust, kus naerualusteks olid kas eestlased või soomlased. Seost etnilise identiteedi tugevuse ja anekdootide naljakuse tajumise vahel ei ilmnunud. Peale selle kuulub agressiivsus, mis anekdootides esineb, *non-bona-fide*-suhtluse tasandile (Raskin 1985). *Bona-fide*-suhtlus vastab Herbert Paul Grice'i (1975) neljale maksimile (kvantiteedi, kvaliteedi, suhte ja viisi maksimumile), selles raamistikus on huumori tekitamine võimatu. Nalja rääkija ja ka kuulaja peavad järgima tavasuhtlusest erinevat kooperatiivsuspriintiipi. See, kes nalja liiga tõsiselt võtab, on ise rikkunud suhtlusreegleid.

Ja lõpuks: naljad on olemuselt mitmetähenduslikud ja inimestel on erinevad väärtused – mõni võib võtta anekdooti pidurdama-

Liisi Laineste

tust joomisest kiituse, teine kriitikana, reserveeritus tähendab nii taktitundelisust kui ka hoolimatust, kitsidus nii kokkuhoidlikkust kui ka ihnsust jne.

C. Davies (2002) toob veel mitteagressiivse huumoriteooria toetuseks argumendi šotlaste naljatradsioonist. Neil pole tagakiusamise ajalugu nagu juutidel, aga ometi on enda kohta (ka halvustavaid) anekdoote. Veelgi enam, ennasthalvustavaid nalju löid šotlased kõige arvukamalt perioodidel, mil puudusid igasugused poliitilised konfliktid (2002: 18, 52). Ka praegu eksisteerivad halvustavad naljad, kuigi suhtumine juutidesse vm pilatavatesse rahvastesse pole enam vaenulik (Davies 2002: 58). Samas jaapanlased, kellel on samaväärsed majanduslikud, intellektuaalsed ja kultuurilised näitajad nagu muudel rahvastel, kes enda üle nalja teevad (nt juudid ja šotlased), ei tee nalju ei enda ega teiste kohta (2002: 74). C. Davies oletab, et jaapanlaste ühiskond on etniliste naljade tekkeks liiga stabiilne ja ülejäänud maailmast isoleeritud, nende väärtushoiakutes hinnatakse koostööd, harmooniat ja hierarhilist ühiskonda (2002: 74). Kõik see kokku ei loo soodsat pinnast etniliste naljade tekkimiseks.

Mõnede uurijate (Dundes 1987; Kravitz 1977) tähelepanekud viitavad sellele, et aktiivsed huumorilooime perioodid jäävad aegadesse ja ühiskondadesse, kus leidub, mille vastu võidelda (nt poolakate või afroameeriklaste sisseränne Ameerikasse, iirlaste tungimine Londoni tööturule). Igale etnilise rühma positsiooni ohustavale sündmusele järgneks siis anekdoodilaine, mis ohustajaid lubatud vahenditega materdab. Kas huumor on vahendiks, millega enda ohustatud positsiooni tagasi võita? Nalju (näiliselt) staatust ohustavate rühmade kohta on tõesti arvukalt, kuid C. Davies leiab, et selle põhjuseks on teised tegurid, nagu gruppide perifeerne positsioon, näiline mahajäämus jm (vt C. Daviese juhmuse-skripti tunnuseid allpool ptk 4). Huumori levik pole üheselt korrelatsioonis pingeliste situatsioonidega ühiskonnas. C. Davies (1998: 22) analüüsib poolakaid naeruväärstavaid anekdoote USAs ja leiab, et nende levimise kõrgpunkt jääb hoopis hilisemasse aega kui poolakate massiline sisserändamine, millal ameeriklased end põhjendatult ohustatuna võisid tunda.

Püstitub ka küsimus anekdootide ohust ühiskonnale: kas väidetavalt agressiivsed anekdoodid ajendavad inimesi muutma oma stereotüüpe nalja objekti kohta, kas huumor võib mõjustada inimeste hoiakuid ja käitumist? Sellele pidevalt diskuteeritavale hüpo-

teesile pole õnnestunud selget tõestust leida, kuigi funktsionalistliku teooria pooldajad seda meeleldi näeksid. James M. Olson, Gregory R. Maio ja Karen L. Hobden (1999) on teinud katseid selgitamiseks anekdootide mõju stereotüüpidele, kus eeloletuseks oli, et anekdootid saavad inspiratsiooni negatiivsetest, etnilisi rühmi halvustavatest stereotüüpidest. Uurimus ise seda eeloletust ei kinnitanud ja diskussioonis püüti ebaõnnestumist seletada katseskeemi, katseisikute valiku jne vigadega. See näitab veel kord, kui juurdunud on uurijate seas eeldus, et anekdoot on agressiivne ja põhineb reaalsel stereotüüpidel ning suudab neid mõjutada, kuigi tegelikult peaks enne eksperimendi juurde asumist vähemalt endale teadvustama kõik *a priori* eeldused. C. Davies (2002: 203) väidab, et naljad võivad ainult illustreerida juba varem inimeste teadvuses olevat stereotüüpi, kuid nende loomiseks või tugevdamiseks on nali liiga ambivalentne nähtus.

Teoriad, mis seovad agressiivsust huumoriga, ajavad mõnikord segi ka mängult ründava ja tegelikult agressiivse käitumise (välja arvatud nt Charles R. Gruneri (1997) seisukohad, kes märgib ära mängulise agressiivsuse olemasolu naljades). Anekdoot kuulub esimesse kategooriasse. Nalja ei tohiks käsitleda tõsise väitena. Agressiivsus pole piisav ega ka vajalik tunnus etnilise huumori tekkeks ja levikuks. C. Davies väidab, et etnilise nalja peale vihastamine või selle nalja agressiivseks pidamine ja kõrvaldamine nt naljakogudest on sama mis termomeetri purustamine halva ilma tõttu.

2. Materjal

Töös kasutatud uurimismaterjal eesti etniliste naljade kohta katab ajavahemiku 19. sajandi lõpust tänapäevani. Materjali võib jagada kolmeks kogumiks:

(1) varaseim kiht on 19. sajandi lõpukümnenditel avaldatud Matthias Johann Eiseni "Rahva Nalja" kogudest võetud naljanaljad;

(2) teiseks suuremaks proovitükiks on põhiliselt nõukogude perioodi kajastavad, aastatel 1960–1990 loodud ja ilmunud naljad, mis on võetud Jüri Viikbergi (1997) koostatud anekdootikogust ja Luule Krikmanni kogust (1965–1989, Tartus kogutud, kättesaadav aadressil <http://haldjas.folklore.ee/~kriku/HUUMOR/soviet.htm>);

Liisi Laineste

(3) kolmanda ja arvukaima kogu moodustavad internetist (alates 1996. aastast, tagasihaaravalt Fidoneti algusaegadest 1990. aastate esimesel poolel) arhiveeritud eestikeelsed anekdoodid.

Vaatluse alla võtame kogu viimase sajandi, et näha pikemal perioodil aset leidnud muutusi eesti etnilise huumori sisus ja vormis.

2.1. Materjal 1890. aastatest

Varaseimad naljandid, mida uurimuses käsitletakse, pärinevad 1890. aastatel avaldatud M. J. Eiseni "Rahva Nalja" kogudest. Need viis väljaannet on kättesaadavad internetiaadressil <http://www.folklore.ee/rl/pubteel/vanad/eisen/index.html>. Kokku on seal nalju 815, neist etnilisi 551. Naljanditegelaste suhtelise sageduse arvutamisel kasutati võrdluseks ka Arvo Krikmanni Eesti Rahvaluule Arhiivi (ERA) naljandimaterjali põhjal koostatud kartogramme saarlaste, hiidlaste ja setude esinemissageduste kohta eesti naljandites üldse. "Rahva Nalja" kogude puhul tuleb silmas pidada ka seda, et M. J. Eisen redigeeris talle saadetud tekste ja andis neile spetsiifilise stiili; see osa materjalist on kõige subjektiivsem ega peegelda täpselt tegelikku olukorda 1890. aastatel. Samas ei tohiks M. J. Eiseni isiklikud eelistused tegelaste jaotust väga mõjutada, ja see on teema, millele analüüsi osas suurimat tähelepanu pööratakse.

Materjali omapäraks on see, et iga naljanditüübi kohta leidub vaid üks tekst. See tuleneb asjaolust, et uurimuses kasutati M. J. Eiseni trükiseid, kus iga naljatüüp ongi reeglina esindatud üheainsa tekstiga, ja kui vaadata võrdluseks etniliste tüpaažide esinemust arhiivimaterjalis, näeme märksa suuremat varieeruvust (nt A. Krikmanni koostatud registris, mis leidub aadressil <http://www.folklore.ee/~kriku/HUUMOR/nljtypol.htm>).

Naljandeid, kus esineb mitme erineva etnilise rühma esindajaid, kes omavahel rammu ja vaimu kangust mõõdavad, sellest perioodist ei leia. Ka siis, kui naljandi tegelane on teisest rahvusest (nt juut), on tema ületrumpajaks või petetavaks lihtsalt mees vm etniliselt tähistamata tegelaskuju. Hilisemates perioodides seevastu leidub rohkesti nii kahest, kolmest kui isegi rohkemast eri rahvusest tegelastega nalju.

2.2. Materjal aastatest 1960–1990

Käesolevasse analüüsi kaasatud etnilised naljad aastatest 1960–1990 on pärit põhiliselt kahest allikast – J. Viikbergi anekdoodikogust *Naeruga eilsest* ja L. Krikmanni kogutud nõukogudeaegsetest naljadest. Materjal pole külluslik (kokku umbes 2800 teksti), kuid katab ühtlaselt kogu perioodi ja on üsna representatiivne.

J. Viikbergi kogu (sarnaselt M. J. Eiseni “Rahva Nalja” väljaannetega) on ühe inimese komplekteeritud anekdoodivalim, millest tulevad omad reservatsioonid. Kuid kuna J. Viikbergi raamatusse võetud valim pärineb ta kordi suuremast käsikirjalisest anekdoodikogust ja ka raamatus on ühest naljatüübist tihti antud mitmeid teisendeid, ei tohiks raamatus esinevate etniliste tegelaste representatiivsus (esindatus, sagedusvahekorrad) erilisi kahtlusi põhjustada. Tekste on J. Viikberg võimalikult vähe kohendanud, nt vigased venekeelsed vormelid on sisse jäetud just nii, nagu neid kunagi ka kasutati.

Ka L. Krikmanni kogus on anekdoodid kirja pandud võimalikult originaalilähedaselt, tekstid on mustandmärkmete põhjal tehtud restaureeringud, nende hulgas esineb kordusi ja variatsioone.

2.3. Materjal aastatest 1990–2004

Alates 1996. aastast on kogutud ja arhiveeritud nalju eestikeelsest internetist (alustas A. Krikmann, jätkas Liisi Laineste). Osa anekdoote, eriti erakogudest pärinevaid, millel üleskirjutamisdaatum algul puudus, on dateeritud hiljem vastavalt kogude omanike ütlustele (nende nimetatud ajavahemiku põhjal genereeriti igale anekdoodile juhuslik kuupäev selles vahemikus). Olgu veel kord rõhutatud, et kui varasemate perioodide aines on esindatud peamiselt trükistes leiduvate valimitega, siis 1990. aastate netiaines on täiskogum, mida iseloomustab vahav külluslikkus (kokku u 34 500 teksti). Materjal on palju koopiaid ja mõne nalja netitekstide hulk ulatub täht-tähelt identsete koopiade tõttu enam kui 20ni.

Kui tüpoloogilisi üksusi (st eri naljatüüpe) oli 1950.–1990. aastate materjalis 94% (neid kordavaid tekste siis vaid 6%), siis internetianekdootides on naljatüüpe vaid 51% (st üle poole moodustasid nende kordused). Märgatav on mõju, mida avaldas võimalus avalikult ja tsenseerimatult anekdoote publitseerida, seda nii traditsioo-

Liisi Laineste

niliselt (raamatuna) kui ka uues meedias (internetis). Netimaterjali omapära tuleneb selle avaldamise viisist – raamatuna ilmunud anekdoodid kasutavad läbimõeldud sõnastust ja sõnavara ning selles puudub spontaansus, samas kui internetimaterjalis leidub rohkesti slängisõnu, kirjavigu, kommentaare anekdootide teemadel jms müra (nn *written speech*, Reid 1995). Ka sisus võib näha suuri muutusi (vt ka 2.8.1).

2.4. Valimi moodustamine

Elektrooniliselt arhiveeritud materjalist (aastad 1960–2004), mis küünib praeguseks umbes 40 000 tekstini, eraldati edasiseks analüüsiks etnilised anekdoodid. Koos kordustega kaasati analüüsi ca 3500 teksti. Valiku kriteeriumiks oli rahvuse nimetuse või rahvust tähistava mitteametliku, kuid äratuntava nime esinemine anekdoodis (nt Ivan venelase kohta). M. J. Eiseni naljandite statistika tehti eraldi, ilma tekstide andmebaasi lisamata.

Märksõnad, mille järgi otsingud sooritati, leiti kogu materjalist (40 000 tekstist) valitud juhusliku 2000 anekdoodi põhjal, mõni väga harvaesinev etniline tähis võis jääda ka kahe silma vahele. See ettevalmistus oli vajalik anekdootide leidmisel, kus rahvust otseselt ei nimetatud, kuid selle asemel oli mõni muu lugejale äratuntav ja sagedasti esinev etniline marker, mis muidu oleks otsingus kahe silma vahele jäänud. Selleks võib olla näiteks mõnes riigis levinud tava eristada nalja tegijat nalja objektist tema usuliste tõekspidamiste järgi (nt protestandid ja katoliiklased, juudid ja kristlased).

Poliitilised anekdoodid arvati enamasti etniliste anekdootide kategooriasse, kui neid esindavad rahvused olid selgelt markeeritud. Eesti materjalis on poliitilised anekdoodid etnilistega lahutamatult seotud, eriti nõukogudeaegses naljakihis. C. Davies (1998) väidab, et Ida-Euroopa riikides pole olnud etniliste anekdootide traditsiooni ja neid asendasid poliitilised anekdoodid. Nii äärmuslik olukord kindlasti polnud, kuid vastab tõele, et poliitilise alltekstita (V. Raskini mõttes tõelisi) etnilisi nalju tehti väga vähe ja väheste rahvaste kohta (nt šotlased, prantslased, gabrovlased). Tulemuste kallutatust poliitiliste naljade kaasamisel ei teki, sest tegu on eesti materjali eripäraga, mida on oluline tähele panna ja millega peabki arvestama ka analüüsis.

Tänapäeval on tehniliselt lihtne absurdsete naljaparoodiate tootmine tegelassiltide vahetamise teel. Sellistes anekdootides tavaliselt puuduvad etnilised skriptid üleüldse ja põhiliseks naljamehhanismiks on originaalskripti ning kultuurikonteksti tundmine ja sellega mängimine. On vaieldav, kas alljärgnev on etniline anekdoot, kuigi käesolevas uurimuses on seda etnilisena käsitletud:

Ivan Vasjale:

“Tahad ma räägin sulle uue anekdoodi?”

“Ei taha, sul on kõik anekdoodid armeenlasest, grusiinist ja tadžikist!”

“Ei, ei ole, klassikaline anekdoot on. Kolmest neegrist.”

“Ah nii, no anna siis tulla”

“Noh, kõnnivad tänaval kolm neegrit: armeenlane, grusiin ja tadžikk...” (Alar Alumaa valik Fidoneti EW.Naljadest).

Etnilisel huumoril ja katastroofihuumoril on samuti raske vahet teha. Poliitilistel konfliktidel on alati etniline foon, viimasel ajal on kõige enam esiplaanil olnud ilmselt läänemaailma ja iraaklaste ning ka (praeguseks juba veidi aegunud) Ameerika ja tema poliitiliste liitlaste ning Al Qaeda vaheline arveteklaarimine. Päevakajalised konfliktid ärgitavad nalju looma (Ellis 2001, 2003) ja sel moel tekiavad anekdoodid, mis viitavad eelkõige konfliktile, aga sellega kaasnevalt ka etnilistele rühmadele, kelle vahel konflikt tekkis. Päevapoliitiliste sündmuste kohta (terrorism, Euroopa Liidu laienemine jms) luuakse uusi anekdoote ka Eestis. Kui neis leidus viiteid etnilistele rühmadele, käsitleti neid etniliste anekdootidena:

Rahvamass. Naisterahvas pillab paki.

“Proua! Te kaotasite paki!”

“Allah akbar!” (www.delfi.ee/jokes, 29.02.2004, 20:12).

Järgneva absurdianekdoodi variatsiooni etnilisus (antud juhul juhuslikult rootslastega seotud) on veelgi juhuslikum kui eelmisel näitel ja seetõttu ei võtnud ma seda oma uurimuses analüüsitava materjali hulka. Siin on otsustav anekdoodi (võimalik) algvariant, mis teisel juhul kuulub selgelt klassikaliste absurdianekdootide hulka:

Kaks laeva sõidavad. Üks vajub põhja ja teine oli ka rootsi oma (www.delfi.ee/jokes, 26.10.2003, 19:42).

2.5. Internet folkloorse materjali allikana

Anekdoodikogumine internetis muutub uurijale kasulikumaks ja isegi möödapääsmatuks, kui seal leiduvad kogumid täienevad. Internetihuumoril on jooni, mis puuduvad suuliselt levivatel anekdootidel (vt Ellis 2001): need võivad olla pikemad (nt nimekirjad kümnest põhjusest, miks õlu on parem kui naine), neis võib olla visuaalne komponent, mida suulise esituse korral kandis miimika ja žestikulatsioon ja mida nüüd antakse edasi graafiliste vahenditega (nt lahendus küsimusele tuleb alles siis, kui meili lõppu jõutakse), jutustaja isikul ja tema esinemisel pole nii suurt tähtsust kui reaalse suhtluse käigus toimivas anekdoodirääkimises jne. See osutab, et on tekkinud vajadus anekdootide uute kogumis- ja analüüsimetodite järele.

Varsti pärast interneti loomist ja populaarseks muutumist sai sellest ka folkloristide, etnoloogide, fraseoloogide, sotsioloogide ja teiste humanitaarteadlaste rikkalik materjaliallikas. Uurimustes võeti interneti kui pidevalt täienevat ja dünaamilist allikat, kust saab vähese vaevaga huvitavat algmaterjali edasiseks süvaanalüüsiks. Vähem leidub käsitlusi, milles tähelepanu all on omakorda internetiuurimused ise ning mille eesmärk on teoreetilistele ja praktilistele probleemidele osutamine ja nende sõnastamine edasisteks töödeks. Algmaterjali kogumise allikana aktsepteeritakse interneti ilma reservatsioonideta, kuid edasist uurimust jätkatakse tavaliselt siiski konventsionaalsete meetodite ja valimitega. Tõsi on see, et internetis leiduv materjal on väga kirju, kiiresti kättesaadav, kuid ka laialivalgub ja häviv, mis võib muuta eesmärgid hajusaks. Samas on väär arvata, et internet pole teaduslikuks uurimistööks piisavalt "tõsine" koht. Tuleb tähelepanu pöörata kas või sellele, et internetikeskkonna eripära on loonud uusi suhtlusmudeleid (CMC ehk *computer mediated communication* on tänapäeval tugev uurimisvaldkond), mida peab uurima just internetis leiduva materjali põhjal (Smith 1991b; Baym 1993; Kirshenblatt-Gimblett 1996; Hine 2000).

Internetihuumori uurimine on üks võimalikest lähenemisnurkadest nimetatud praktilistele probleemidele. Seda enam, et huumor mängis olulist osa interneti praeguseks tohutu ulatuse saanud laienemisprotsessis.

Kuigi internet loodi kitsale ringile asjakohase info edastamiseks, kasvas selle populaarsus kiiresti ja selle sisu muutus koos popu-

laarsuse suurenemisega meelelahutuslikumaks (Kirshenblatt-Gimblett 1996). Uute kommunikatsioonivõimaluste kasutamine on alati olnud osaliselt “mitteotstarbeline”, ajendades proovima, mida muud põnevad ja lõbusad tehnika abil teha saab. Näiteks 1989. aastal müüdi diskette anekdootide ja interaktiivsete pornograafiliste piltidega, mida võis vaadata personaalarvutis (Smith 1991b). Ja huumor (ilmselt just seksi kõrval, nagu seda ilmekalt väljendab eelnev näide) on meelelahutuse esmane vorm.

Järgnevalt kirjeldan internetimaterjali kasutamise seonduvaid probleeme, nt internetis leiduva materjali kogumist, arhiveerimist, hilisemat töötlemist jm. Et artikli teemaks on eelkõige eesti etniline huumor ise, mitte selle kogumisega seotud probleemid, ei pretendeeri autor täieliku metodoloogilise raamistiku loomisele, vaid pigem osutab ettetulnud probleemidele, elektroonilise materjali nähtavatele eelistele ja võimalikele puudustele.

2.6. Staatiline ja dünaamiline materjal

Internetis leiduv materjal jaguneb sotsiaalse interaktsiooni võimaluste järgi kaheks: staatiline ja dünaamiline (Krikmann 2004). Anekdoote leidub nii staatilistel kui ka dünaamilistel internetilehekülgedel. Staatilisel materjalil puudub interaktiivne reageerimisvõimalus. Staatiline sait on kumulatiivne ja seal leiduv materjal kasvab ühe inimese või piiratud rühma töö tulemusel. Sellelt leiduva materjali saab lihtsa kopeerimise abil andmebaasi sisestada ning selle protsessi juures pole põhimõtteliselt vaja kasutada abiprogramme. Küsitav on staatiliste saitide unikaalsus ja sisuline väärtuslikkus, sest sageli on näiteks naljalehekülg loodud vaid käeharjutuseks, et arvuti ja interneti võimalusi tundma õppida. Naljad võivad olla kopeeritud *in corpore* ilma omapoolse mõtestamiseta kellegi teise koduleheküljelt, võttes uurijalt võimaluse isegi valikupsühholoogiliste aspektide üle juurelda (Krikmann 1995). Pauline Greenhill (1987) on uurinud *xerox-lore*'i ja väidab, et vaatamata tehnoloogia paindumatusse leiavad inimesed viise loovuse rakendamiseks, varieerides sisu ja kohandades seda vastavalt oludele, kuid eesti staatilistelt saitidelt korjatud anekdoodimaterjal seda väidet ei toeta. Kui aga tegemist on teiste saitidelt teadlikult valitud anekdootidega, on materjal väärtuslik: selle abil saab otsustada, millised anekdoodid tunduvad inimestele kopeerimisväärsetena, st vastavad n-ö hea anekdoodi kriteeriumidele.

Liisi Laineste

Dünaamiline allikas on interaktiivne. Sellised on näiteks jututootüüpi naljaportaamid, kuhu enamasti anonüümsed portaalielused osalejad saadavad anekdoote (vt ka graafikuid eesti dünaamilisest anekdoodiportaalist *www.delfi.ee/jokes*, Laineste 2003a). Ka dünaamilisest saitidest jääb jälg, mida folkloristid materjalina edukalt kasutada saavad. Seal toimuv meenutab reaalselt vestlust (vt ka Ong 1989 uuest (teisesest) suulisusest; Reid 1995), mis toimub ilma uurijapoolsete piiranguteta ja on avatud hilisemale analüüsile. Uurijat huvitava info kogumine ja arhiveerimine dünaamilistelt saitidelt võtab vähem aega ja energiat, kui selleks rakendada spetsiaalseid programme. Eriti kui tegemist on aktiivselt kasutatava portaaliga, võib sinna lisanduda päevas kümneid või sadu uusi sissekandeid, mille käsitsi ülesotsimine ja kopeerimine võtaks liialt kaua aega. Selleks kirjutatakse skript, mis muudab protsessi n-ö igavad etapid automaatseks – otsitakse üles nõutud portaali(de)lt viimasest korrald lisandunud kommentaarid, artiklid, naljad vms, kopeeritakse need andmebaasi koos vajaliku paratekstiga (nt saatja nimi, kuupäev, kellaaeg, portaali aadress jms). Puudujäägina peab nimetama seda, et sageli puuduvad informandi isikuandmed, mis on folkloori traditsioonilisel kogumisel enamasti väljauuritavad. Materjali sisuline süstematiseerimine nõuab juba uurija sekkumist, kuid elektroonilises andmebaasis on ka kategoriseerimist üsna lihtne teostada. Kui tegu on suurte andmehulkadega, võib siingi kasutada programmeerimise võimalusi ja nt rühmitada sarnased anekdoodid eelnevalt väiksematesse kogumitesse. *PostgreSQL*-il, mille abil hallatakse ka eesti kaasaegsete anekdootide andmebaasi, on veebipõhine kasutajaliides, mis päästab põhiliste operatsioonide tegemisel ka sql-käskude päheõppimisest; keerukamate funktsioonide teostamisel tuleb nende tundmine siiski kasuks.

2.7. Elektroonilise algmaterjali eelised

Internetist kogutud materjali elektrooniline kuju annab talle mõned eelised kirjaliku, paberikandjal oleva materjali ees (Paccagnella 1997). Muidugi võib ka paberile kirjutatud arhiivimaterjali muuta elektrooniliseks andmebaasiks, kuid see nõuab palju lisatööd. Igatahes saab elektroonilise materjali analüüsimisel kasutada kvantitatiivseid meetodeid, et iseloomustada suuremaid (ajalisi, ruumilisi) trende andmehulgas. Uurija võib käsitleda materjali leviku statistikat ja esitada tulemused kaardil või analüüsida folkloorižanri “lai-

neid” pikemaajalises plaanis. Alati tuleb uurimuse kaalukusele kasuks kvalitatiivne analüüs, milleks on olemas ka mõningaid elektroonilisi abivahendeid (kontentanalüüsi programmidest nt *Intext*, kompleksse materjali (multimeedia; visuaalne ja tekstiline materjal) jaoks, *Nvivo* jt), kuid mille tavapärasemaks vahendiks on kvantitatiivse analüüsi põhjal välja valitud materjalilõikude süvaanalüüs. Luciano Paccagnella (1997) väidab, et CMC (*Computer mediated communication*) on valdkond, mis võib ületada kvalitatiivse-kvantitatiivse uurimismeetodi dihhotoomia ja aitab saada üle valehäbit nende eklektilisel kasutamisel.

Eesti internetihuumor väärrib mitmel põhjusel erilist tähelepanu. Esiteks on seal leiduva materjali hulk, kui uurimisobjekt on valitud, mõõdukalt piiratud võrreldes ingliskeelse või venekeelse internetimaterjaliga. Selline hõlmatavus annab hea ülevaate probleemist või huviobjektist ja võimaldab saavutada mitmekülgse ja peaaegu täieliku pildi materjalist. Näiteks võib huvipakkuva materjaliga lehekülgi pidevalt jälgida ja seal leiduvat regulaarselt andmebaasi salvestada. Suuremaid ja olulisemaid andmekogumeid on raske mitte märgata; väiksemad saidid on teemade järgi kategoriseeritud Eesti-siseses otsimootoris *www.neti.ee*.

2.8. Internetihuumor ja anekdoodipärimuse tulevik

Siinse uurimuse üheks objektiks on tänapäeval internetis leiduvad naljad. Pärast 1992. aastal toimunud koolipärimuse kogumist pole Eestis suulises ringluses olevaid anekdoote forsseeritult kogutud. William Novak ja Moshe Waldoks (1981) täheldavad, et naljade rääkimine hakkab kaotama populaarsust – võib-olla on nüüdseks saavutatud tõeline madalseis? Antud uurimuse kontekstis on see küsimus aktuaalne ja vajalik, sest suurem osa uurimuse materjalist koosneb just netinaljadest, mis sisuliselt võivad küll kattuda varasematel aastakümnetel räägitud anekdootidega, kui anekdootide rääkimine oli veel reaalne praktika, kuid mille kasutamisest praegu väljaspool virtuaalset leviala andmed puuduvad.

Kas anekdoote üldse räägitakse väljaspool internetti, kus neid on mugav ringlema lasta? Bill Ellis (2001) uuris 11. septembri terrorirünnakust ajendatud huumorit ja leidis, et enamik nalju loodi ja lasti ringlusesse elektroonilises meedias ning internet jäigi nende põhiliseks levialaks. Eesti noorte ilmselt populaarseima portaali *www.rate.ee* foorumis uurisin, milline on noorte huvi anekdootide

Liisi Laineste

vastu. Sain tulemuseks, et noored huvituvad anekdootide kirjutamise ja lugemisest – vastuseks palvele kirja panna viimase aja lemmikanekdoot, saadeti kahe kuu jooksul ligi 100 vastust, mõnel päeval isegi kümneid korruga. Huvipakkuv oli ka ühe *rate.ee* kasutaja ettepanek avalikus foorumis, mis soovitas teha portaali naljanurk (algataja antsz, 30.04.2003). Sellele järgnenud arvuka järelkaja analüüsist selgus, et 27 arvamuseavaldajast pidas valdav enamik (24) ettepanekut väga heaks mõtteks. Kahjuks otsustati, et naljanurga idee ei lähe kokku *rate.ee* ideoloogiaga; seal asuv naljanurk oleks vähemalt esialgu olnud kindlasti väga aktiivne ja täienev sait, kust koguneks uut ja huvitavat materjali. Lisaks sellele oleks antud portaalis võimalik saada lisainformatsiooni kasutajate kohta (vanus, elukoht, enda iseloomustus jms), mida nt Delfi Naljaleht ei võimalda. Selliselt omandatud demograafilist infot tuleks aga igal juhul käsitleda kui tinglikku, sest teadmine, et *www.rate.ee* kasutaja nimega SugarBabe15 on ankeedis oma nimeks märkinud Helen, vanuseks 14 aastat ja ametiks õpilane, annab infot tema kui kübertegelase kohta, mitte aga tingimata tema kui reaalse isiku kohta. Internet võimaldab mängida identiteediga (Paccagnella 1997; Bechar-Israeli 1995). Fenomenoloogilisest vaatepunktist on uurijale reaalsem seesama SugarBabe15 ja tema “pärisnimi” Helen kui inimene, kes tegelikult tegelaskuju taga seisab, ja sellisena tuleks teda ka uurida (vt ka Dégh 1994).

Kui palju, millal, kuidas ja milliseid anekdoote tegelikult räägitakse, tuleks välja selgitada kirjalike küsitluste või intervjuude käigus, mida peaks läbi viima võimalikult erinevate vanuserühmade seas. Võib oletada, et on olemas ealised erinevused anekdootide tundmises ja edasirääkimises (noored teavad peast vähem anekdoote kui vanemad inimesed).

2.8.1. Seriaalsest anekdoodist kui meediumi poolt mõjutatud anekdoodižanrist

Milline on folkloristika uurimisaines tänapäeval? Linda Dégh (1994) rõhutab, et tekkivatele folkloorivormidele tuleb teaduslikku tähelepanu pöörata. Vanem traditsioon vajub unustusse, kuid see, mida muinasjutu, laulu, vanasõna vm abil väljendati, leiab endale uue kanali – näiteks reklaamikunst, film ja kogu popkultuur sisaldab folkloorielemente (Georges & Jones 1995; Roth 2003; Koven 2003). Traditsioonilise jutustava naljandi on juba ammu välja vahetanud

kiirelt mõistetava puändiga anekdoot või keerdküsimus. Stiilipuh-
taimaks näiteks on aga seriaalne anekdoot, mis eirab nalja objekti
väljavahetamatuse reeglit, lubades endas sisalduvat lihtsat skripti
omistada mis tahes rahvusele või muule inimrühmale.

Seriaalse anekdoodi teke on toimunud samaaegselt arvuti vahen-
datud suhtluse levikuga. Traditsiooniliselt levivad anekdoodid inime-
selt inimes(t)ele. Meeldejätmise on oluline, selleks peab tundma
hästi spetsiifilisi skripte. Seevastu elektrooniliselt leviv anekdoot
levib saidilt saidile, postkastist postkasti.

Anekdoodisaitides või -portaalides on võimalus saata anekdooti
sõbrale, ja selle võimaluse kasutaja pääseb pingutusest seda ise
edasi rääkida. Anekdootide edastamine ei toimu enam suusõnali-
selt ja jutustaja ei saa seega enam sekkuda. Piisab ainult nupule-
vajutusest ja anekdoot ongi juba “edasi räägitud”. Meeldejätmise
pole vajalik, ja tekstis varieeruvadki enamasti vaid mõned sõnad,
mis pigem raskendab kui lihtsustab seriaalsete naljade eristamist
üksteisest ja seega ka nende reprodutseerimist. Anekdoodid on seega
muutunud impersonaalseks ka levikuväliselt.

Ühest küljest nõuabki see ju skriptide universaalsust, serialisee-
ritavust, ja seda suurema mõistetavuse huvides. Spetsiifilisi stereo-
tüüpe kasutavad naljad ei leia enam nii suurt populaarsust. Ka eda-
sine varieerumine on erinev: algvormi on palju keerulisem tuvas-
tada, originaal ja edasised koopiad on kõik üheväärsed. Vahendajad
ei saa vormiliselt midagi muuta; kui muutus juba toimub, siis näi-
teks tegelase valikus, kuid selle muudatuse tegemine peab olema
(arvutis) lihtsalt teostatav. Info, mis on pakitud kiirelt haaratavas-
se ja mõistetavasse vormi, on tänapäeval hästiminev kaup.

Seriaalne nali vastab nendele nõuetele nagu mis tahes teine
mõistetaval viisil kategoriseeritud massiivne infohulk. Pärast esi-
mest rida kuulaja juba teab, millest on jutt. Ta tunneb ära vormi ja
juba ainuüksi see võib äratundmisrõõmu valmistada. Ka opositsioon
(enamasti juhm – tark), millele seriaalne anekdoot on üles ehita-
tud, on kergelt ja kiiresti kättesaadav.

2.9. Meetod

C. Daviese puhtalt kvalitatiivne lähenemine paistab silma arvand-
mete vähesuse poolest, kuid seda asendavad hiilgavad taustteadmised
kõnealuste rahvuste kultuuri, ajaloo ja sotsiaalsete suhete kohta.
Käesolev uurimus rõhub seevastu pigem piiratud materjalihulga

Liisi Laineste

põhjalikule kvantitatiivsele ja osalt ka (C. Daviese eeskuju järgides) kvalitatiivsele võrdlevale analüüsile.

Kvantitatiivne analüüs võimaldab kergesti ja kiiresti korrastada suuri ainehulki ning avastada neis peituvaid statistilisi seaduspärasusi. Pärast etniliste anekdootide eristamist ülejäänutest analüüsiti anekdoote tegelaste ja teemade kaupa üksikperioodide lõikes ja läbi kogu vaadeldava ajavahemiku “summaarselt”. Tegelaste populaarsuse muutumise statistilist olulisust eri perioodidel analüüsiti osatähtsuse võrdlust teostava programmiga *Statistica*. Jälgiti ka anekdootitüüpide korduvust läbi kahe viimase ajaperioodi. Kui etniliste anekdootide põhitrendid nt tegelaste populaarsuse kohta olid leitud, sai tekkinud küsimuste hulgast valida välja uurimuse seisukohalt relevantsemad ning neid siis kvalitatiivsete meetoditega, sügavuti käsitleda. Enamasti piirdub naljade ajaloolis-kultuuriline analüüs eesti ainega, kuid puhuti on võetud eeskuju ka C. Daviese võrdlev-kultuurilisest lähenemisest.

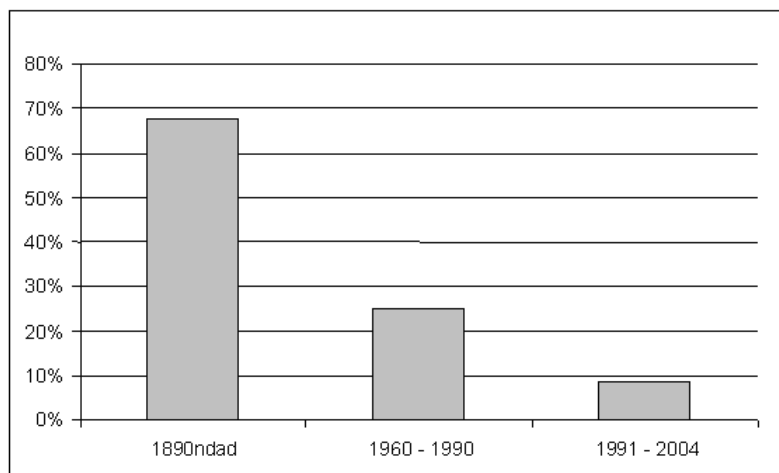
3. Ülevaade eesti etnilisest huumorist sajandi jooksul (1890–2004)

On selge, et selle aja jooksul on naljades toimunud muudatusi. Pika, narratiivse, minevikus toimuva, mitmeplaanilise ja õpetliku naljandi asendas lühike, vähe varieeruva sõnastusega, tabava puändiga anekdoot (Oring 1992). Kõige olulisemaks erinevuseks nende kahe naljakähi vahel peab E. Oring puändi olemasolu uuemas anekdoodis.

Vormilisi muutusi on üsna lihtne märgata ja kirjeldada, kuid sisulise poole pealt pole nii pikka perioodi hõlmavaid muutusi uuritud. Kõige lähemalt on selle teemaga tegelnud C. Davies (1999), kaardistades Euroopa vanimat naljatraditsiooni ligi kolme sajandi vältel – nimelt nalju, mida inglased on rääkinud ja räägivad waleslaste kohta. Kuid siingi piirdub ta ühe tegelaskujuga inglaste reper-tuaaris.

3.1. Üldtendentsid

Kõigepealt kaardistasin üldtendentsid kogu anekdoodimaterjali sees, et näha, kas etnilise nalja osa eesti naljandites ja anekdootides on viimase saja aasta kestel püsinud enam-vähem samana või muutu-

Joonis 1. Eesti etniliste naljade osa kõigil kolmel käsitusperioodil.

nud, ja kui, siis millises suunas. Selleks arvutasin etnilist nalja esindavate tekstide suhtelised sagedused kõigis kolmes tekstihulgas erinevate perioodide ainest võetud proovitükkidena. Tulemused on toodud joonisel 1. Vaatamata eespool (2.1–2.4) toodud reservatsioonidele nende proovitükkide statistiliselt korrektse võrreldavuse suhtes, samuti etnilise aspekti sagedasele põimumisele sotsiaalsete, poliitiliste jm aspektidega, on nähtuv üldtendents tugev ja selge: etnilise nalja osa eesti naljarepertuaaris on viimase sajandi kestel pidevalt vähenenud. Miks etniliste anekdootide osa väheneb? 19. sajandi inimene elas suletud väikses kogukonnas, kus “teine” tähistaski kõiki, kes ei kuulunud tema enda piiratud maailma. Postmodernses ühiskonnas on need piirid lükatud nii kaugele kui võimalik. Suhtlus teiste rahvustega toob esile pigem inimestevahelisi sarnasusi kui erinevusi. Etniline märgistamine muutub vähemtähtsaks ka anekdootides, selle asemel kasutatakse lihtsalt soolist (mees/naine, nimi) määratlust. Põhjalikus uurimuses soome vellerismidest (Järviö-Nieminen 1959), mis katab ajavahemiku 1880–1955, võib näha sama tendentsi. Etnilisi nimetusi jääb aja möödudes vähemaks ja sellest tähtsamaks saab elukutse või lihtsalt sooline määratlus (Järviö-Nieminen 1959: 108–109).

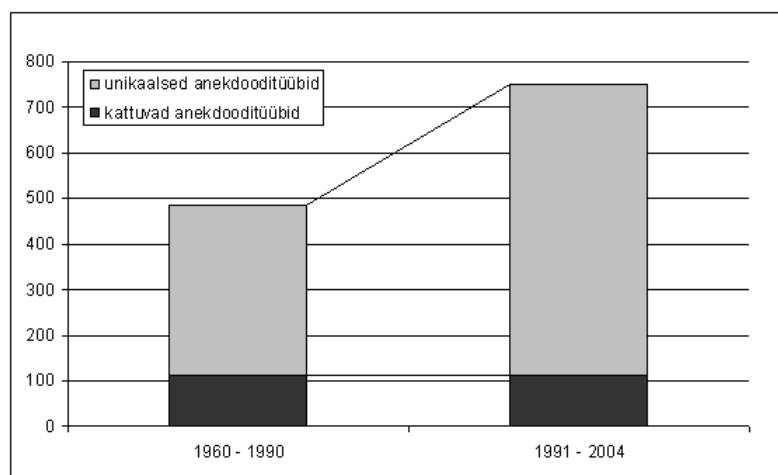
Etniliste anekdootide vähenemist võib analüüsida kui üht nähtust suuremas (oletatavas) suundumuses, pidades silmas üleüldise anekdoodirääkimise vähenemise hüpoteesi. Nimelt on mõned uuri-

jad täheldanud anekdootide vähenemist postsotsialistlikes maades. Ida-Euroopa riigid, kes veel kümmekond aastat tagasi olid ülejäänud Euroopast ära lõigatud ja kuulusid, kes rohkem ja kes vähem, sotsialistlike maade hulka, on kogenud koos saavutatud iseseisvusega ka muutust anekdootide teemades, hulgas, populaaruses jm. Selle kohta pole siiani arutlusi avaldatud, nii et lähtehüpotees toetub pigem muljele endiste idabloki riikide kaasaegsest anekdoodiloomest kui järeldustele, mis oleks tehtud põhjalike uuringute tulemusel. Ilmari Susiluoto (2000) väidab, et osas postsotsialistlikest maadest (nt Poolas) on anekdoodikultuur hääbunud, samas kui Venemaal õitseb see võimsalt edasi. Teemad on siiski muutunud ka seal, pilkealusteks on saanud põhiliselt nn uusrikkad (*НОВЫЕ РУССКИЕ*) ja kuna demokraatlikud protsessid Venemaal on pidurdunud ning (eriti Vladimir Putini valitsemise ajal) nähtuvad totalitarismi naasmise ilmingud, on jätkuvasti säilinud soodne pinnas ka poliitilisele huumorile (Šmeljova & Šmeljov 2002). Jukka Luoma (2000) väidab siiski, et venelased meenutavad küsimise peale küll vanu staažikaid nalju, kuid ei oska rääkida ühtegi uut anekdooti kaasaegsete sündmuste, uute naljaobjektide vm kohta, mis võiks põhimõtteliselt viidata ka anekdooditraditsiooni allakäigule Venemaal. Poola ja Ungari anekdoodiuurijad nendivad, et poliitiliste naljade hulk on drastiliselt vähenenud ja neid kuuleb ainult valimiste ajal, ning ülejäänud anekdoote (etnilisi, seksuaalseid vm) räägitakse seltskonnas vähe, kuigi trükitud nalju ja netinalju on ehk rohkemgi kui enne (vestlus Poola naljauurija Dorota Brzozowska ja Ungari uurija Judit Ujlakyga 2004. aastal). Ka C. Davies (1998: 83) on möödaminnes täheldanud, et Ida-Euroopas lõpetati anekdoodirääkimine pärast sõnavabaduse kättevõitmist, kuigi ta seda väidet pikemalt ei tõesta. Seda ongi väga keeruline tõestada, sest sõnavabadusega kaasnes (vähemalt Eestis) kogu meedia (ajalehtede, interneti jm) ekspansiivne laienemine. Mida rohkem on inimestel võimalust end piiramatult, ja kui vaja, anonüümselt väljendada, seda suurem on kõiksuguste väljundite hulk, sealhulgas ka anekdootide oma. See ei ütle samas eriti midagi reaalse anekdoodirääkimise intensiivsuse kohta, mida C. Davies oma väites ilmselt silmas pidas. Teiste Ida-Euroopa uurijate intuiitiivsed tähelepanekud annavad alust oletada, et selline vähenemistendents võib tõesti aset leida. See võiks olla lähtepunktiks põhjalikumale uurimusele, mis püüaks objektiivselt kirjeldada anekdoodipärimuse staatust iseseisvumisjärgses Eestis. Siin ei piisa netinaljade uurimisest; informatiivseid vastuseid annaks küsitlus Eesti elanike (eriti noorte) seas,

mis uuriks praegusel hetkel populaarseid anekdoote ja anekdooditegelasi ning nende rääkimise ja kuulmise (või ka lugemise) sagedust. Aktiivne elus traditsioon eeldab, et inimesed tõesti teavad ja räägivad nalju, mitte ei loe neid lehesabast või kogumikust.

Analüüsiti ka anekdootide korduvust kahel viimasel perioodil. Naljandite (esimene periood M. J. Eiseni raamatute näitel) ja ülejäänud anekdoodimaterjali tüpoloogiline ühisosa hilisemate perioodide ainega oli nii kaduvväike, et see jäeti vaatlusest välja. Nõukogude aja naljade ja iseseisvumisejärgsete naljade vahel võinuks oodata mõningast kattuvust, selleks kõrvutati kahe perioodi anekdoodid. Esiteks võrreldi kogu mõlema perioodi materjali (551 teksti nõukogudeaegsetes ja 1478 teksti netinaljades) ning seejärel vaid anekdooditüüpe (487 tüüpi nõukogudeaegsetes ja 749 tüüpi netinaljades). Tekstidest kattus 14%, tüüpidest 6%. Et ainult nõukogudeaegsete naljade hulgas oli (eelkõige materjali avaldamisviisi tõttu) väga vähe kordusi – nagu juba mainitud, oli 1960.–1990. aastate materjalis vaid 4% koopiaid, samas kui netinaljades küünis koopiate osa 49%ni –, annab tegelikust kahe perioodi naljade kattuvusest õigemaa pildi anekdooditüüpide võrdlus (vt joonis 2).

On arvata, et mõlemal perioodil käibinud anekdoote võib leida rohkem, kui valimit suurendada, aga praegunegi valim on piisavalt mahukas, et selle põhjal tehtavad järeldused omaksid “ökoloogilist

Joonis 2. Anekdooditüüpide kattuvus Eestis kahel perioodil (1960–1990 ja 1991–2004).

Liisi Laineste

valiidsust”. Suhtarv jääks siiski samaks, olles ootamatult väike ja viidates anekdooditraditsiooni jätkuvale uuenemisele ja tugevusele. Huvitav oleks lisaks vaadata seda, kui palju kattuvatest anekdootidest on viimase 15 aasta jooksul kaotanud etnilise määratluse. Suur osa mitteetnilist huumorit pole veel tüüpideks jaotatud, seetõttu võib vaid oletada (joonise 1 põhjal), et selliseid anekdoote tuleb materjalis kindlasti ette.

Millised anekdoodid kordusid universaalsetena nii teisel kui kolmandal perioodil? Kas on neil mingi omadus, mis neid periooditundlikest anekdootidest eristab? Korduvad anekdoodid võib jagada tinglikult kaheks: ühed, mis korduvad “uuenenuna” ehk teise tegelasega (on seega juba osalt uued, ja võiks isegi diskuteerida, kas need üldse kuuluvad korduvate anekdootide hulka), ning teised, mida on aastaid räägitud samade tegelastega.

Korduvatest naljadest oli objekt aja jooksul muutunud vaid vähesel.

Kuigi anekdooditegelaste sagedusjaotus nõukogudeaegsetes ja hilisemais anekdootides on erinev (vt 3.2, joonis 7), tundub, et see muutus toimub eelkõige tänu uute anekdootide (ja koos nendega uute tegelaste) lisandumisele ning vanu räägitakse enamasti juba tuntud tegelastega edasi. Kahe perioodi vältel levinud naljadest (112 tüüpi) on vaid 31 teksti (28%) nüüd tuntud kas osaliselt või täielikult teis(t)e tegelas(t)ega. Kuigi on võimatu taastada, milline on anekdoodi originaalkeel või -kuju, võib intuiivselt aimata, et osa anekdootidest on pärast iseseisvumist “tagasi tõlgitud”. Vene ajal levisid need kohandatud kujul, hiljem avastati, et mujal maailmas räägitakse samu nalju teiste tegelastega, ja jagati oma avastust ka teistega (nt mõnel netileheküljel). Mõnest vene ajal kohandatud naljast sai naljavaene pseudoetniline anekdoot ja hilisem tegelasevahetus muutis anekdoodi paremaks. Näiteks järgmine anekdoot toimib kõige õigemini, kui tegelaseks on sakslane (vihjates sakslase hoolimatusele ja sõjakusele ning võib-olla ka oskamatusele inglise keelt rääkida):

Sakslane naaseb safarilt ja pajatab: “Oli vast vahva jaht! Loomi kui muda, ole aga mees ning anna vaid tina! Kui kolmanda päeva õhtul saagi kokku lugesin, sain tervelt 12 antiloopt, 7 sebrat, 3 lõvi ja 17 notmiid. Need viimased olid, tõsi küll, liiga kerge saak ja juba esimese poole päevaga sai mul neist villand.” Kaaslased küsima, mis imeloomad need notmiid on. Sakslane seletab, et sibasid tagajalgadel nobedalt võsa vahel

ringi, ise kiitsakad ja mustad, vehivad esijäsemetega ja häälitsevad pidevalt "Not me, not me!" (Meie naljaraamat (<http://www.zzz.ee/joke/>), 12.05.1998, 19:20).

Vene ajal oli nalja objektiks (muidu tüüpiline juhmi-naljade tegelane) tšuktš, mis teeb sellest anekdoodist tavalise juhmi-skriptiga nalja ja võimaldab kuulajal asendada sõjakuse-skript tšuktšile kohasema jahimehe-skriptiga.

Ilma tegelasevahetusest kordusid eesti materjalis anekdoodid, kus tegelaseks oli šotlane või grusiin. Eriti šotlase puhul ei võimalda kindlakskujunenud stereotüübid rahvast muuta. On huvitav märkida, et kuigi šotlase ja gabrovlase anekdoodiskriptid rahvusvahelises aines on sarnased, pole eesti aines näha nende vaheldumist sama süžee teisendites. Hüperseksuaalsuse poolest pääseb grusiinile kõige lähemale prantslane, kuid jääb siiski vist eesti anekdoodirääkijate meelest liiga lahjaks vahetusvariandiks. Endistes juudi-anekdootides kasutatakse pärast uuenduskuuri uusvenelase tegelaskuju, mis mõnedel juhtudel on üsna sobilik (vrd aga Draitsner 1998: 36, kus uusvenelase prototüübiks nimetatakse grusiini).

Anekdootidesse, kus toimub tegelasevahetus, valitakse netinaljades tegelasi kultuuriliselt, geograafiliselt või ajalooliselt aina kaugemate rahvuste hulgast: näiteks tšuktši (kui nõukogude ajal vähemalt vaimselt ja füüsiliselt lähedal asuva vennasrahva) asemel tuli anekdooti eskimo, rootslane, indiaanlane, inglane või sakslane; eestlase asemel itaallane või prantslane, juudi asemel venelane, ameeriklane või neeger. Laenatud anekdooditegelase eksootiline päritolu püüti tõlkimisel säilitada. Mõnda vahetust on üsna raske ettegi kujutada, ometi on tavaliselt leitud õige ja sobiv skript. Nii on järgmises näites vahetatud varasem tegelane juut mustanahalise vastu:

Tahtis kord mustanahaline poiss proovida, et kuidas oleks olla valgenahaline. Võttis siis seesama poiss kriidi (tal nimelt tekkis see mõte koolis olles) ja tegi oma näo valgeks. Kui õpetaja seda nägi, sai ta kõvasti riielda, et mis lollused need olgu, ja saatis poisi koolist minema. Poiss läks koju ja nagu ema ja isa teda nägid, kukkusid kohe riidlema ja saatsid nagu pesema ja siis lolluste tegemiste eest karistuseks õhtuni oma tupp.

"Kurat küll. Ma olen alles veerand tundi valge olnud ja juba ma vihkan musti," mõtles vaid poiss selle peale (www.delfi.ee/jokes, 1.03.2001, 23:39).

Liisi Laineste

Varasem variant juudist tegelasega oli järgmine:

Juudipoiss tuleb koju ja räägib vanaisale, et neil oli koolis ankeet. Kõik tuli kirja panna, ka rahvus.

“Noh, ja mis sa kirjutasid?” küsib vanaisa.

“Ma kirjutasin, et venelane.”

Vanaisa vihastab hullupööra. Selline jõmpsikas häbeneb oma iidset rahvust ja poeb venelaste hulka. Annab poisile kõva keretäie. Siis tuleb ema koju ja kuuleb, milles asi. Poiss saab teise kõva keretäie. Isa tuleb koju, kuuleb, milles asi, ja võtab kohe püksirihma.

Poiss on väga õnnetu ja mõtleb:

“No oli mul tarvis seda kirjutada. Alles paar tundi venelane ja juba kolme juudi käest peksa saanud” (Viikberg 1997: 46).

Kindlamalt väljakujunenud vahetustendentsi (nt juut ainult uusvenelaseks) märgata polnud. Kui vahetus esines, siis muutus tegelane ka hilisemal perioodil mitmeid kordi. Üks suurima alternatiivtegelaste hulgaga anekdoot oli alljärgnev:

Inglasest daam sõidab koos oma tütreaga rongis, vastas pingil istuvad prantslasest ja itaallasest härrasmehed. Tuleb tunnel ja äkki on vagun pime. Kostub musitamist ja kõva laks. Kui rong tunnelist väljub ja valgeks läheb, on kõik jälle oma kohal.

Tütar mõtleb: “Kumb mind suudles, itaallane või prantslane?”

Emä mõtleb: “Küll mu tütar on ikka tubli, ei lase ikka üht käperdada, vaid virutab vastu.”

Prantslane mõtleb: “Kurat, kes mulle kõrvakiilu andis?”

Itaallane mõtleb: “Kui järgmine tunnel tuleb, suudlen veel tütrekest ja annan prantslasele järgmise litaka” (www.delfi.ee/jokes, 31.01.2001, 09:46).

Sama anekdoodi tegelaskomplektiks olid veel inglase, sakslane ja prantslane; austerlane, sakslane ja prantslane; armeenlane, vene-lane ja eestlane (kavaluse väljamõtteleja rollis esinesid siis lisaks itaallasele veel prantslane ja eestlane).

Võib öelda, et naljade kattuvus oli oodatust väiksem ning see viitab tugevale ja uuenevale kaasaegsele anekdooditraditsioonile.

3.2. Nalja tegelased läbi aastate: omakandi meestest neegriteni

Käesolev ülevaade eesti etnilistest naljadest tegeleb kõige põhjalikumalt anekdooditegelaste muutumisega veidi enam kui sajandi jooksul. Töös kasutatud kolm valimit annavad kõneka ülevaate etniliste (pilkeobjektide, pilkajate vm rolle täitvate) tegelaste muutumisest eesti etnilistes naljades. Söandan arvata, et etniliste tegelaste sagedusvahekordade analüüs on parim sisendpunkt alustamiseks etniliste naljade kvantitatiivset analüüsi, millesse hiljem kaasata ka süvendavat kvalitatiivset probleemaatikat. See väldib muu hulgas ka ühe ja sama jutu (tüübi või teksti) liigitumise üheaegselt mitmesse eri kategooriasse, nagu paratamatult juhtuks nt temaatilise vm sisuplaanile orienteeritud või siis struktuurilise läheneamise korral – seda liiati olukorras, kus eesti allikad pakuvad väga vähe kontekstuaalset teavet asjaomaste naljade kohta.

Naljaobjekti valiku taga on sotsiaalsed ja ühiskondlikud mõjud, mis määravad oma ja võõra vastanduse(d), mis olenevad ka sellest, kui avatud ühiskonnaga on tegu. Oma ja võõra opositsiooni tekitamise sotsiaalsühholoogiline funktsioon on peamiselt oma (etnilise vm) rühma identifitseerimine, mitte nt vastuhakk mingitele konkreetsetele väljastpoolt lähtuvatele agressiivsetele aktsioonidele. Seega võiks seda üldtõika püüda kohandada naljadele ning oletada, et igale rühmale sobib mis iganes teine etniline rühm, millele pookida külge tüüpilised rumala anekdoodikangelase omadused. Kuid valikut juhivad siiski mitmed üsna selged reeglid, sest näiteks kanadalaste, austraallaste või kas või waleslaste kohta pole Eestis anekdoote. Naljad otsivad objekti, keda tuntakse nalja kodumaal pealiskaudselt ja kes äratav rääkijates emotsioone. Emil A. Draitser (1998) väidab, et suurim solvang on mingi rahvuse kohta käivate naljade puudumine, eriti kui geograafilise läheduse järgi otsustades peaks mingi reaalne suhe kahe rahva vahel olema. Nalja objekti valikut mõjutab siis oma ja võõra vastandus, mis omakorda omistatakse vastavalt etnilise rühma sotsiaalse maailma horisondile – sajand tagasi oli piirkond, kust otsiti ja leiti nalja objekte, väga ahas; tänapäeval seevastu aina laienev.

Kas rahvuslike naljade pärimuses on säilinud piirkondlik eripära, arvestades, et tänapäeva inimese maailm on avaram ja kommunikatsioonivõimalused suurenenud? Skriptid olid varemgi sarnased ja nende universaalsust võib näha ka tänapäeva anekdootides. Näi-

teks: kuigi eestlastel puuduvad täielikult anekdoodid newfoundlandlaste kohta (kes on kanadalaste põhiline pilkeobjekt), võib kattuvaid skripte leida eesti ja kanada materjalis küll. Skriptide kattuvus on tingitud sellest, et nn *newfies* on Kanadas tüüpilised tegelased rumalust pilkavates naljades, ja need on sageli üsna universaalsed. Seda võib öelda muidugi nii rumala- kui ka kavala-naljandite kohta üldiselt: need ongi väga universaalsed mitte ainult etniliste naljade põhikonstruktsioonis, vaid ka muuteemalistes naljades. Raske on leida nalja, kus ühte neist universaalidest ei esine. Varasemas materjalis on eestlasel vaid kitsas ring etnilisi rühmi, kelle kohta nalja tehakse; enamasti on nalja objektiks oma maa perifeeriaasukad (saarte elanikud, setud jm). Kuid vanu naljandeid, millel on sama skript, võib leida Eestist Lõuna-Euroopani, sekka ka Indiast, Ameerikast või mujalt. Siiski, nalja objekt on alati kohandatud kellekski lähedaseks. Kas see tendents on säilinud, ja kui, siis millisel kujul? Selleks käsitleme eesti naljade etniliste tegelaste varieerumist kolme pikema perioodi vältel: M. J. Eiseni kogudes 1890. aastatest, nõukogudeaegsetes naljades aastatel 1960–1990 ja internetinaljades aastatel 1991–2004.

M. J. Eiseni “Rahva Nalja” viies kogus leidub suur hulk etnilisi rühmi pilavaid naljandeid, kuid nende varieeruvus on seejuures väga minimaalne. Ülevaatliku pildi annab etniliste anekdootide suhteline arv peamiste tegelaskujude kaupa (vt joonis 3).

M. J. Eiseni raamatutes leiduv aines näitab järgmisi tendentse:

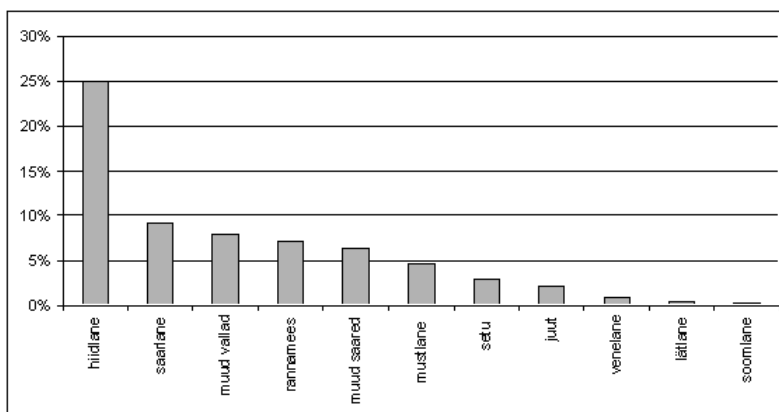
(1) etniliste tegelaste hulk üldse on üpris piiratud;

(2) domineerivaimad tegelased on Eesti äärealade, eriti saarte elanikud (see, et hiidlased on esindatud nii võimsalt, võib sõltuda M. J. Eiseni isiklikest eelistustest, kuid setude suhteliselt nõrk esindatus tuleneb ilmselt setu aine vähesest kogutusest tollal üldse või/ ja sealsete saatjate vähesusest M. J. Eiseni korrespondentide hulgas; vrd Arvo Krikmanni (2003: 176) kartogramm, mis on koostatud kogu ERA kartoteegis 1960. aastate algul leiduva aine põhjal ja kus sagedusvahekorrad näivad mõneti teistsugustena);

(3) ääremaa-asukatele järgnevad teised eestlase asualal elavad rahvad – mustlased ja juudid;

(4) üsna harva esinevad eestlaste naaberrahvad – venelased, lätlased ja soomlased.

Vanemas naljandis eelistatakse pilada kõige lähedasemaid etnilisi rühmi, kes võib-olla välismaalase silmis rahvustervikust selgelt ei eristugi. Kõige lähemal nalja rääkijale on tema hõimlased, samal

Joonis 3. Eesti etniliste naljade tegelased 1890. aastatel.

Märkus: "Muud vallad" tähistab Tartu, Peipsi, Harju, Pärnu ja Võru kandist pärit anekdooditegelasi, kellest igaihe kohta oli nalju vähem kui 2%. "Muud saared" tähistab Muhu ja Kihnu saarelt pärit anekdooditegelasi. Vanema naljandi (põhiliselt saksa rahvusest) mõisnikud ja pastorid on seltest analüüsist välja jäetud.

maal elavad, kuid murde, välimuse, usu, riietuse, kommete vm poolest eristuvad rühmad. Esmatähtsa eristuse hõimlaste vahel loovad murded. Keelekasutust pannakse kohe tähele ja selle põhjal tekib ettekujutus inimese etnilisest kuuluvusest. See riivab kõrva, tekitab kõneainet, raskendab vastastikust mõistmist ja loob seega aluse koomilisteks situatsioonideks. Oma murret peetakse seejuures muidugi kõige õigemaks ja kaunimaks.

Vanemates naljandites leidub ka selliseid, mis pilkavad kadakaslikku peenutsemist või puudulikku vene keele oskust, kuid reeglina on neis tegelasteks eestlased, ja võõrkeelte kui selliste üle nalja ei tehta. See nali on pigem sakste ees lipitsevate eestlaste kulul. Vähemoluliste teemadena võib nimetada usku, välimust ja riietust. Usk on etnilise rühma markeriks olnud eesti luterlaste ja õigeusklike (nt setude) vahelises vastandumises. Harjumuspärasest erinev välimuse (tõmmum nahavärv, väike kasv vms) on eesti etnilist nalja motiveerinud vaid vähesel määral.

Kõige produktiivsemalt on traditsioonilist humoristlikku folkloori Hiiumaa, Saaremaa ja rannikualade asukate kohta, nendele

Liisi Laineste

järgnevad ülejäänud saared (peamiselt Muhu ja Kihnu). Nimetatud rühmi pilavate naljandite autoriteks olid nii võõrad kui ka omad – seal leidub palju kohalikke ilmekaid kirjeldusi ka väiksemate piirkonnasisesest kogukondade (kihelkondade, valdade, nulkade, külade) kohta. Ka Võru-, Tartu-, Harju- ja Virumaa meestest leidub palju, kuid neid pole nii palju, et suudaksid võistelda perifeerlastega. Kõige kahvatum mulje jääb Kesk-Eestist ja Järvamaast. Nagu üldisemaltki, nii ka naljandis on perifeeriad (temaatika või folklooriala tasandil) huvitavad ja eredad, südamaa seevastu märksa igavam ja tuhmim.

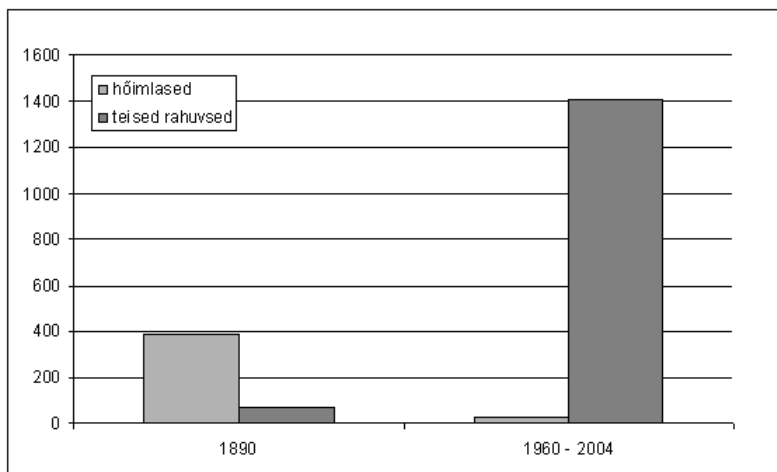
Ainukesed teised rahvad, keda naljandites pilati, olid juudid ja mustlased, harvemini ka soomlased, lätlased või venelased. Juudid ja mustlased olid sel ajal põhilised rändajad, kellega eestlased oma maal kokku puutusid, s.o tänapäeva mõistes võiks neid ehk kutsuda immigrantideks, kuigi Eesti ei olnud neile ainuke ega põhiline elupaik. Mustlaste ontoloogilised põhikvaliteedid, mis ilmselt ka naljandeid inspireerinud, olid, et nad:

- (1) pidevalt rändasid;
- (2) olid suured hobuseparisnikud (st vahetasid kogu aeg hobuseid ja kaldusid seda tegema ebaausate trikkidega);
- (3) kaldusid varastama;
- (4) käisid pidevalt peresid mööda ja “maarusid”, st mangusid, kerjasid;
- (5) (eriti naised) tegelesid ennustamisega.

Juutide kohta käibivad skriptid olid ka naljandites üsna mitmeplaanilised (vrd juudihuumori skriptidest kaasaegsetes (juudi)anekdootides nt Raskin 1985), viidates juudile kui arale ja tehnikat mittemtundvale tobulle, kuid samas ka kui hea ütlemise ja kavala tegutsemisega tegelasele.

Eesti etniliste naljade kahte kategooriasse jagatud objektidest – eestlastest hõimlased ja teised rahvad – näitavad aja jooksul selget kasvutendentsi just teiste rahvuste kohta käivad anekdootid (joonis 4).

Joonis 4 näitab selgelt, kui suur muutus leidis aset eesti etnilises naljatradiitsioonis 20. sajandi algupoole (muutus algas ehk juba sajandi algukümnendel, kindlasti mitte alles 1960. aastatel). Keelelised, usulised ja muudki erinevused Eesti elanike seas on tänapäevalgi märgatavad, kuid need ei kvalifitseeru sobivaks materjaliks etniliste naljade tarvis. Eesti etniliste naljade võõras või teine on nüüdsest peale valdavalt mitte-eestlane, ja meid huvitab järgnevalt, kes olid need “teised” nõukogude anekdootides ja netinaljades.

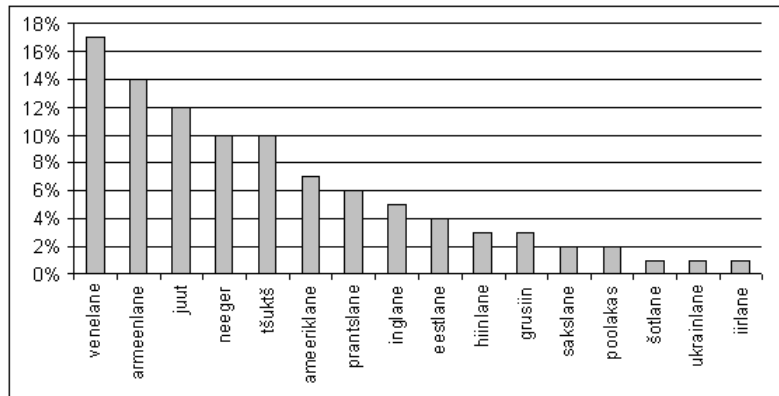

Joonis 4. Hõimlased ja teised rahvad eesti etnilistes naljades.

Märkus: Hõimlasteks on arvatud hiidlased, saarlased, muhulased, kihnlased, rannamehed, mulgid, setud ja ka harvemini esinevad tartlased ning viru-, harju- ja võrumaalased. Teiste rahvuste esindajateks on arvatud vaid need rahvad, kes ka M. J. Eiseni kogudes esinesid, s.o juudid ja mustlased ning harvemini esinevad venelased, soomlased, lätlased. Kui lisada viimasesse kategooriasse kõik tänapäeva anekdoodid teiste rahvaste kohta, oleks erinevus vaadeldud perioodide vahel veelgi suurem.

Vaatleme esiteks aastatel 1960–1990 ringelnud anekdoote (vt joonis 5).

Skaala ülemise osa moodustavad Nõukogude Liitu kuulunud või sellega seotud rahvad. Need etnilised rühmad on sagedased kogu skaalal, kuid tervikuna on langus skaala põhiosas üsna aeglane ja lõpuosas (paremal) leidub ka Lääne etnilises huumoris populaarseid tegelasi (ameeriklasi, prantslasi, inglasi jne). Venelane on sageduselt esikohal, mis on ka täiesti ootuspärane, sest temas kehasutus nii poliitilis-totalitaarne kui ka rahvuslik rõhumine. Temas on raske eristada puhtetnilisi markereid poliitilistest. Kindlasti pole venelane eesti nõukogude perioodi naljades see, kes oli saks eesti vanemas naljandis. Kuigi ühest küljest oli venelane eestlaste jt sotsialismileeri rahvaste jaoks “Suur Vend”, siis teisest küljest oli ta ka kaaskannataja, kes ägas sama sotsialistliku, totalitaarse, parteilise režiimi surve all.

Joonis 5. Eesti etniliste naljade tegelased aastatel 1960–1990.

Märkus: Joonisele pole märgitud etnilisi tegelasi, keda oli valimis vähem kui 1% (st kes esinesid mitte enam kui kaheksas tekstis) – nendeks olid soomlased, kreeklased, gabrovlased, lätlased, rootslased, hispaanlased, itaallased, jaapanlased, araablased, latiinod, kanadalased, indiaanlased, hindud, laplased, türklased ja leedulased.

Nõukogudeaegne naljafolkloor Eestis pilkas armeenlasi, tšuktše, venelasi, juute, ameeriklasi, prantslasi, inglasi (need rühmad olid esindatud suurema anekdoodihulgaga kui 5% kõigist anekdootidest) ja vähem eestlasi, hiinlasi, grusiine jt. Esmane tunnus, mis sellest ajast pärit anekdoote iseloomustab, on tugev politiseeritus. “Tõupuhast” etnilist nalja tehakse vähe, põhiimpulsi anekdootide loomiseks annavad ikka esmajoones süsteem ja selle hädakohad. Näiteks Armeenia Raadio naljad ei puudutagi armeenia rahvust, vaid annavad vormi poliitilistele (vahel ka seksuaalsetele) naljateemadele. Nimetus tuleneb armeenia traditsiooniliste mõistatuste samalaadsest vormingust, ka neil on kaval küsimus ja täiesti ootamatu, absurdi kalduv vastus (Draitser 1998).

Eesti etnilised naljad olid nõukogude ajal suures osas laenatud. Kõikides Nõukogude Liitu kuuluvates maades käibis enam-vähem ühesugune naljafolkloor. Nalju, mille kohta võib kahtluse ta öelda, et nende autoriks on eestlased, leiab selle aja materjalist vähe. Enamasti oli nalja objektiks üks n-ö vennasrahvastest, kellega eestlastel ehk otseseid kokkupuuteid polnudki: armeenlased,

ukrainlased, tšuktšid (kellega polnud suurel osal venelastestki kokkupuuteid) ja grusiinid. Miks võis selline tendets aset leida? Anekdoodid täitsid poliitilise vastupanu rolli, olid üsna avalikuks, kuid võimuga kokkupuudet vältivaks kanaliks arvamuse avaldamisel kõrgemalt poolt tulevate otsuste vastu. Venelased vaatasid kadedusega grusiine, tundsid üleolekut tšuktšidest, pilasid oma suurt ja igati üleskiidetud emamaad võrdluses igati mahamaterdatud, kuid tegelikult enamarenenud, rikaste ja seetõttu ka nõukogude inimestele tegelikult ihaldusväärsete välisriikidega; eestlaste osaks jäi seda pealt vaadata ja kaasa naerda. Eesti oli sellel suurel maal vaid perifeeria, kelle lõplik integreerimine Nõukogude Liitu ei saanud kunagi teoks ja kes jäi ka suurtest poliitilistest mängudest kõrvale. Muidugi tekkis osa nalju ka Eesti kohalikust võimuladvikust ja poliitilisest absurdist, kuid nende osa on eesti-keelsete naljade hulgas siiski vaid piisk meres. Ka vene rahva suurus ja sellest tulenev võimsam ajupotentsiaal mängis oma rolli selles, et paremad ja tabavamad naljad rändasid Eestisse Venemaalt.

Muidugi oli ka nalju, mis suure tõenäosusega on pärit eesti anekdoodiloojatelt. Need anekdoodid erinevad ülejäänutest selle poolest, et neis kujutatakse kas Eesti mineviku, kaasaja ja päevapoliitikaga seotud sündmusi või viidatakse kohaliku tähtsusega ettevõtmistele ja probleemidele, või siis leidub seal tõlkimatu (vaid eesti keeles võimalik) sõnamäng:

Mis see on: seisab, käib ja jookseb? – See on argipäev Nõukogude Liidus: töö seisab, pudel käib ringi ja palk jookseb (Viikberg 1997: 257).

Eriti aktiivselt loodi anekdoote Leonid Brežnevi valitsusajal ja pärast seda. Brežnevi ajal (1964–1982) jõudis sotsialistlik ühiskond majandusliku krahhi äärele. Võimukandjate tegevus muutus veel sisutühjemaks, lastes pead tõsta piiramatul korrupsioonil ja potjomkinlusel ning lausa kutsus naljaloojaid igal sammul selle kohta anekdoote välja mõtlema. Teiseks, koos kõige muuga käis alla ka tsensuur, võimul oli tarvis levimast hoida palju tõsisemat ja ohtlikumat informatsiooni (dissidentide toodangut, Läände pagenuid juutide jt kirjutisi, GULAGi vangide mälestusi, Venemaale suunatud raadiojaamu). Olukord läks veelgi absurdsemaks pärast Brežnevit, kui võimu juurde said viimsed perestroikaelsed gerontokraadid:

Liisi Laineste

*Miks Andropov ja Tšernenko valiti poliitbüroosse ühehäälselt?
– Andropovil olid kõige kehvemad neerud, Tšernenkol kõige
kehvem kardiogramm (Rain Ööpiku naljakogu).*

Kui anekdoodid olid valitsuse ja viletsate sotsiaalpoliitiliste olude varjatud kriitika, siis karikatuur oli nõukogude aja ametlik reguleeritud naljažanr. Ka Venemaal oli ametlikke huumorilikkaid, mis püüdsid ühest küljest maandada rahva pilkevajadust ja teisalt seda keelatud tulipunktidelt “õigetele” teemadele kanaliseerida. Satiirikunsti edasisele arengule osutasid suuna kätte ÜK(b)P ja NLKP Keskkomitee otsused, mis puudutasid satiiri ideoloogilisi küsimusi. Otsustes rõhutati satiiri tähtsust nõukogude inimese teadlikkuse kasvatamisel ja märgiti ära nõukogude karikatuurikunsti põhiülesanded. Need – võitlus kapitalismi igandite ja ühiskonnas elavate igasuguste väärnähtuste vastu, samuti rahvusvahelise kapitalismi häbimärgistamine – said satiiri põhiülesanneteks ka eesti karikatuuris (Soonpää 1969: 7). Nõukogude ajakirjanduse üheks põhiülesandeks väideti olevat kriitika ja enesekriitika, kusjuures kriitika pidi olema terav, kuid õiglane ja asjatundlik (Uus 1970: 25–34). Anti ka juhendid selle kohta, mida ja keda kritiseerida:

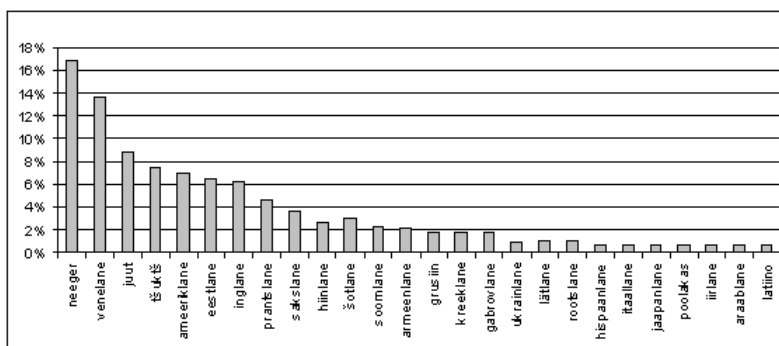
[---] kritiseerida tuleb kõike, mis segab ja pidurdab uue ühiskonna ehitamist, kindlasti on kriitikaobjektiks kodanlikud igandid (ahnitsemine, tööpõlgus, intrigeerimine ja nii edasi), aga ka meie süsteemis välja kujunenud pahed (sõnakõlksutamine koosolekuil, ürituste korraldamine “linnukese” pärast, ebakultuurne teenindamine, tühjade lubaduste jagamine) ning muidugi igasugune ebamajanduslikkus (Uus 1970: 33).

Pisut kõhedust tekitab on aga üleskutse kõigile nõukogude ajakirjanikele: ajakirjanik peab olema julge hoolimata sellest, et mõned neist on vallandatud või kinni mõistetud kohalike parteijuhtide mõjul (Uus 1970: 33).

Võrdlusmaterjalina on huvitav heita põgus pilk ametlikele nõukogudeaegses huumoritoodangus valitsenud teemadele ja pilkeobjektidele. Ülevaates (Hanni 2002) 1960. aastatel avaldatud karikatuuridest ajakirjas Pikker näeme, et käsiteldavateks teemadeks polnud mitte poliitilised ega etnilised küsimused, vaid (esinemissageduse järgi) kauba ja töövahendite kvaliteet, tööjõu ebakompetentsus, raiskamine ja töökohustuste puudulik täitmine, alkoholism,

plaanitaitmisega seotud probleematika, defitsiit, riigivara vargus – s.o satiirinool suunati puudustele argielus. Etnilisi aspekte käsitleti karikatuurides väga harva, enamasti olid pilkeobjektideks pigem rahvuslikult identifitseerimatud rollitüübid – töölised (15%), direktorid, kolhoosiesimehed (13%), brigadirid (12%), vähem ka teenin-dajad, ametnikud, õpilased jne.

Iseseisvumisjärgse perioodi etnilise anekdoodi tegelastest saab ülevaate jooniselt 6.

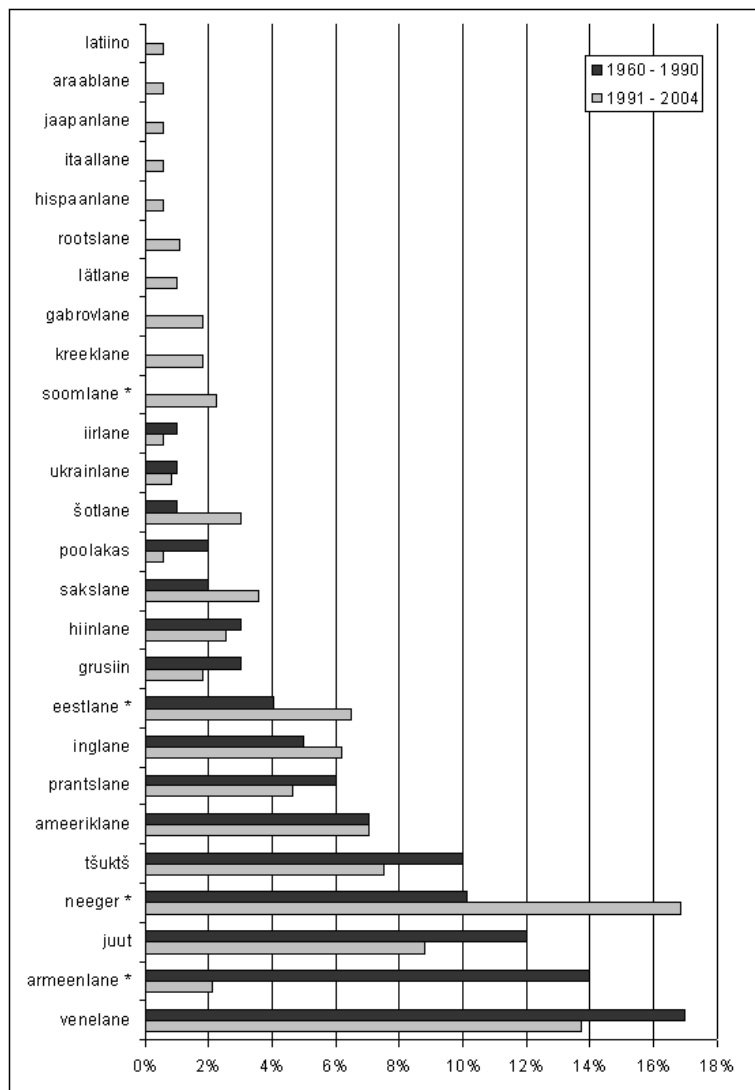

Joonis 6. Eesti etniliste naljade tegelased aastatel 1991–2004.

Märkus: Tabelisse pole märgitud anekdootte, mida oli vähem kui 1% (kuni ca 40 teksti) kogu valimist ja kus tegelasteks olid kanadalased, indiaanlased, hindud, laplased, türklased ja leedulased.

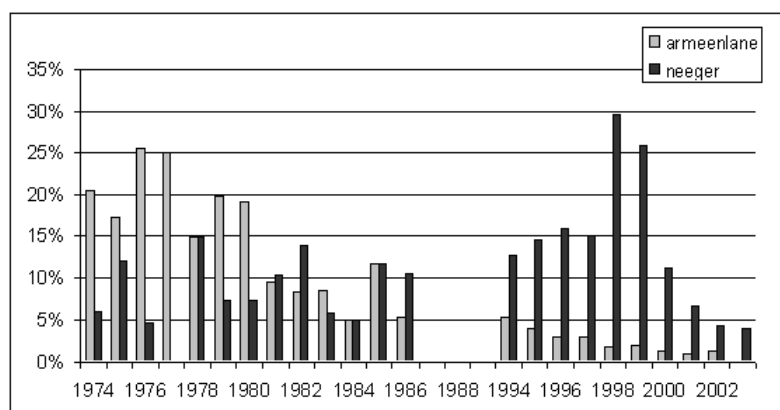
Naljade objektid on aastatega muutunud palju mitmekesisemaks. Etnilised naljad alustasid oma hõimlaste kitsa ringi pilamisega, siis võeti objektiks naabrid Nõukogude Liidust (kuigi Eestisse jõudis ka osa tuntumast Läänes levinud etnilistest naljadest) ja lõpuks jõudis eesti etnilise nalja haardepiirkonda ka kaugemaid rahvaid lisaks neile, kellega oli võimalik pidev kokkupuude. Vaadates järgnevat graafikut (joonis 7), saame võrrelda eesti etniliste anekdootide tegelaste suhtelisi sagedusi ja populaarsuse muutumist kahel viimasel käsitlusperioodil.

Jooniselt näeme, et vene aja ja iseseisvumisjärgse perioodi anekdootide tegelaste populaarsus ei kattu. Mitmed rahvad, kes nõukogude ajal olid etniliste naljade objektideks, on hiljem enamasti ede-

Joonis 7. Etniliste tegelaste populaarsus eesti anekdootides võrdlevalt nõukogude ajal (1960–1990) ja pärast taasiseseisvumist (1991–2004).

Märkus: Võrdluses ei kajastu etnilised tegelased, kelle osa oli alla 1% (20 teksti või vähem) kogu valimist – kanadalased, indiaanlased, hindud, lapped, eskimod, türklased ja leedulased. Tärniga on märgitud need etnosed ja rassid, kelle kohta räägitavate anekdootide suhtelises arvus toimunud

Joonis 8. Armeenlase ja neegri osa eesti etnilistes anekdootides aastatel 1974–2003.

Märkus: Ajavahemikud 1960–1974 ja 1987–1993 on analüüsisist välja jäetud materjali ebaühtluse tõttu. Nendest aastatest on vähem anekdoote ja protsentuaalsed väärtused olid eksitavad (nt aastal 1962 moodustasid anekdoodid armeenlastest arviliselt 100%, kuid see tulenes sellest, et see aasta on andmebaasis esindatud vaid kuue anekdoodiga).

tabelis tahapoole langenud. Selle poolest paistavad eriti silma Armeenia Raadio ja armeenlaste kohta käivad keerdküsimused ja anekdoodid. Iseseisvumisjärgse aja neegrianekdoodid olid jällegi suures osas tundmatud nõukogude ajal, kuigi neegrianekdoote räägiti juba siis. Nende laiale levikule on kaasa aidanud internet – võib veendunult väita, et suurelt osalt on tegu internetist laenatud ja tõlgitud ingliskeelsete anekdootidega, mille kodumaaks on Ameerika.

Anekdootide hulka on lisandunud nalju üsna kaugete etniliste rühmade (araablaste, hindude, latiinode) kohta. Võib arvata, et nalja rääkijad on nendega tuttavad vaid meedia vm vahendatud teabe

muudatusi võib pidada oluliseks. Tabelisse pole lisatud naljandeid M. J. Eizensi kogust, sest seal leiduvad põhilised hõimlastest etnilised rühmad ei kajastu üldse pärast 1950. aastaid ringlevas anekdoodipärimuses. Tegelasid on järjestatud nõukogudeaegse populaarsuse järgi.

Liisi Laineste

kaudu. Nende käitumist peetakse äärmuslikult veidraks, koomika tuleneb täiesti mõistusevastasest (mitte lihtsalt tavanorme pea peale pööravast) absurdihõngulisest käitumisest. Siia kuuluvad naljad inimsööjatest:

Inimsööja tuleb koju ja näeb oma vendi, kes istuvad ümber laua ja midagi järavad. Üks neist küsib: "Mis sulle sinu naise juures kõige rohkem meeldib?"

"Silmad."

"Vaat kurat! Aga meie jätsime sulle jalakese..." (Nelli Teataja, 25.08.2000).

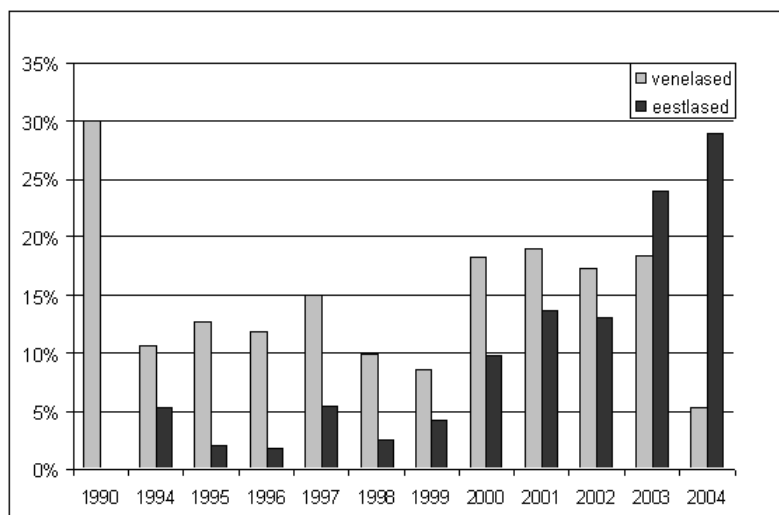
Tänapäeval levivad naljad interneti kaudu, neid tõlgitakse, internetti sugeneb igasugustes keeltes nalju ka rahvaste kohta, kellega nalja rääkijatel puudub vahetu kokkupuude (nt eestlastel eskimote, mehhiklaste, austraallaste või kreeklastega jne). Kui mõni eksootiline rahvas (nt newfoundlandlased) tõesti puudub eesti etniliste naljade tegelaste hulgas, võib see olla tingitud kalambuuri vm vormelite tõlkimatusest või ka sellest, et nali esindab produktiivset juhmi-skripti, mille "täitmiseks" on juba piisavalt etnilisi tegelasi (tšuktš, venelane, lätlane).

Statistiliselt olulised erinevused tulid esile ka soomlaste ja eestlaste kohta käivate anekdootide hulgas enne ja pärast Eesti iseseisvumist. Soomlaste puhul võib anekdootide arvukuse tõusu põhjendada eestlaste ja soomlaste reaalse kokkupuute järsu kasvuga, seda just Eesti pinnal. Alates lärmakate Soome turistide sissetungist jutustavad paljud anekdoodid soomlaste "põdralikust" juhmusest ja nende mõõdutundetust alkoholitarbimisest. Anekdootide teke sõltub seega suurel määral kokkupuutest pilkeobjektiks oleva rahvaga oma maa territooriumil (Joon 2000). Arvukalt on anekdoote, kus eestlased ja soomlased esinevad koos:

"Mis erinevus on eestlastel ja soomlastel?"

"Soomlastele hakkab viin kõigepealt sarve, eestlastele aga pähe" (Maalehe anekdoodid, 3.08.2000).

Eestlaste kohta käivad uuemad naljad võtavad pilkeobjektiks eestlase üldiselt, mitte enam mõne perifeerlase vm lokaalse tüübi eripärad, mis näivad veidruse või pahedena. Hõimusuhted on kaotanud oma aktuaalsuse. Eestlased on hakanud end pilama eriti aktiivsetel naljalehekülgedel (Delfi Naljaleht loodi 2000. aastal ja

Joonis 9. Eestlase ja venelase osa eesti etnilistes anekdootides aastatel 1990–2004.

alates sellest suureneb ka enesekohaste anekdootide osa – vt joonis 9).

Eestlaste kohta käivate anekdootide taustal näeme, et venelasi ei peeta enam nii sobivateks naljaobjektideks. Põhjust võib otsida suurima minoriteedi integreerumispüüdes, kuigi ka see võib omakorda (kuigi harva) naljaainet pakkuda:

Integreeruv Eesti. Eesti keele tund edasijõudnutele. Õpetaja kõnnib klassis ringi, osutab kaardikepiga asjadele ja pärib:

“See on tool?”

“Jaa,” vastavad õppurid püüdlilikult kooris, “see on tool!”

“See on laud?”

“Jaa, see on laud!”

“Ja see on,” osutab kepiga tahvlile, “mis?”

“Jaa, see on mis!” (www.delfi.ee/jokes, 07.05.2002, 14:56).

Jooniselt nähtub, et 1990. aastate esimesel poolel vähenes venelast pilavate naljade populaarsus järsult (st deaktualiseerus etnilise probleemina), kuid jäi ikka ligikaudu 10–15% piiridesse, aga eestlast kui sellist polnud 1990. aastate alguses veel anekdoodirääkija-

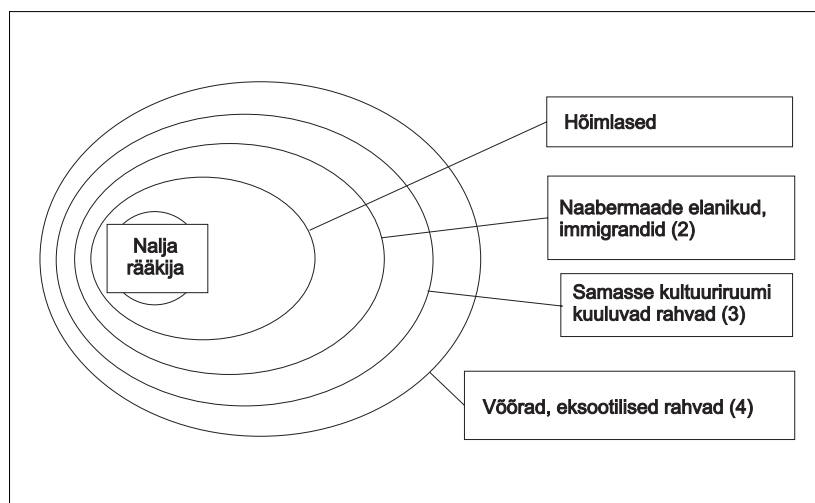
Liisi Laineste

te jaoks olemaski. Eestlased hakkasid üha sagedamini sattuma anekdootidesse alates aastast 2000 ja samast ajast algas ka venelase kui anekdoodikangelaste uus märgatav kasv kuni 2003. aastani, pärast mida see taas vähenes. Eestlasele on vastaseid valitud suure hulga rahvaste seast (venelased, sakslased, soomlased, lätlased, inglased, šotlased, ameeriklased, neegrid jne, või siis puudub konkreetne teine ja tegelaseks on eestlane üksi. On huvitav märkida, et 2000. aasta kasv ei sõltu ainult naljadest, kus tegelasteks oleks nii eestlane kui venelane – veidi alla pooltes eestlaste kohta käivates anekdootides on tegelaseks ka venelane, venelasi pilavates anekdootides esineb eestlasi veelgi vähem. Sellegi ühisosa moodustavad juba varem tuntud anekdoodid eestlase, sakslase ja venelasega. Joonise 9 parempoolne osa näitab nii eestlase kui ka venelase salientsuse samaaegset kasvu, kuid materjali detailsem analüüs ei tõesta ometi nende vahelise opositsiooni suurenemist.

Etnilise nalja objektide variatiivsuse suurenemine pole ainult Eesti tendents: E. A. Draitseri (1998) ning Jelena Šmeljova ja Aleksei Šmeljovi (2002) uurimustest vene anekdooditraditsiooni kohta ilmneb, et nõukogude ajal ei olnud pilkealuste etnoste hulk iseenestast kuigi suur. Võib arvata, et see ring on praegu ka Venemaal laienemas, st rahvuste hulk, kelle olemasolu on märgatud ja kelle kulul viitsitakse teha etnilist pila, on suurenemas (eestlased, lätlased ja leedulased on kindlasti ka nende õnnelike “äsjamärgatute” hulgas).

4. Anekdooditegelased ja sotsiaalne reaalsus (Christie Daviese järgi)

Järgnevalt vaatleme eesti etniliste naljade tegelaste valikut, esinemissagedust ja ajalist muutumist etnilise huumori tunnustatuima teooria (Davies 1990 ja mujal) taustal. Võrdleme etnilise huumori põhiskriptide omistamise printsiipe anglosaksi kultuuris ja meil. C. Daviese 1999. aasta artikkel “Change and Continuity in One of Europe’s Oldest Comic Ethnic Scripts” kirjeldab waleslaste kohta käiva naljafolkloori muutumist kolme sajandi jooksul ja seob selle sotsiaalpoliitiliste muutustega Walesi ja Inglismaa suhetes. Muu hulgas loob C. Davies süsteemse kujutluse naljaobjektide jaotusest nalja rääkija suhtes. Ta väidab, et etniliste anekdootide objektid

Joonis 10. Anekdootidegelaste neli kategooriat Christie Daviese (1999) liigituse põhjal.

jagunevad nelja kontsentrilisse ringi sõltuvalt geograafilisest vahe-
maast, mis neid ja nalja rääkijat eraldab (joonis 10).

Millised on need rühmad Eestis?

(1) Hõimlaste kohta oli hulgaliselt naljandeid alates 19. sajandi lõpust, tänapäeval on kohalikud rühmad minimaalselt esindatud.

(2) Naabermaade elanike kohta hakati nalju looma samuti 19. sajandi lõpus, kuid juutide ja mustlastega (st Eesti enda territooriumil elavate immigrantidega) võrreldes oli nende populaarsusnivoo tunduvalt väiksem. Eesti nõukogudeaegses naljas moodustasid etniliste tegelaste dominandi nn vennasrahvaste (või üldse sotsialistliku maailma rahvaste) esindajad: tšuktšid, armeenlased, grusiinid, poolakad, ukrainlased, juudid ja muidugi venelased ise. Nemad moodustasid suure osa kogu anekdootidegelaskonnast. Pärast iseseisvumist sügenes anekdootide hulka nalju soomlaste ja lätlaste kohta.

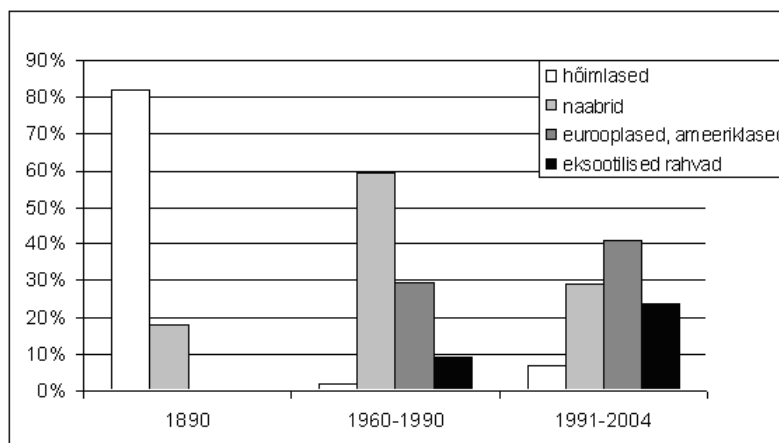
(3) Samasse kultuuriruumi kuuluvad eurooplased ja ameeriklased ilmusid naljadesse juba enne nõukogude aega. Naerdi ameeriklase, prantslase, inglase, sakslase, šotlase ja iirlase üle, kuid võrreldes nõukogudeaegsete vennasrahvaid pilavate naljadega oli neid suhteliselt vähe. Nende osa eesti etnilises naljas kasvas jõudsalt 1990. aastail, s.o pärast iseseisvumist. Pärast iseseisvumist toimus üldse tähelepanuväärne anekdootidegelaste mitmekesisustumine (li-

Liisi Laineste

sandus selliseid tegelasi nagu rootslane, hispaanlane, itaallane, soomlane, kreeklane, gabrovlane, araablane, latiino, kanadalane, indiaanlane, hindu, laplane, türklane ja leedulane – iseenesest väga suur hulk uusi etnilisi rühmi).

(4) Eksootilisi tegelasi esines mõnel määral ka juba nõukogudeaegses naljas ja ehk varemgi, kuid nüüd on see rühm saavutamas juhtpositsiooni (vt joonis 7), eriti kui arvestada juba mainitud tegelaste valiku mitmekesisust, mis ilmselgelt toimub just kaugete ja tundmatute rahvuste arvel.

C. Daviese skeem on laiendatav ka eesti anekdootide tegelastele. Neli tinglikku rühma on üsna selgelt eristuvad ja oluline on see, et nende sagedusvahekordades nähtub ka ajalõikes kindel suundumus (joonis 11). Anekdootides on järk-järgult suurenenud tegelaste variatiivsus. Sobivate anekdoodikangelaste otsingul on mindud kitsast kogukonna, kodumaa ja isegi oma kultuurikeskkonna piiridest välja. Muidugi pole seos anekdooditegelaste geograafilise paiknemise ja anekdooditraditsiooni ajalise arengu vahel ühene. Eesti naljades hakati kaugemate Euroopa-naabrite ja päris võõraste (nt neegrite) kohta nalja tegema enam-vähem samaaegselt (ja neegri-

Joonis 11. Nelja etnilise distantssi ajaline dünaamika eesti naljades viimase sajandi jooksul.

Märkus: Naabriteks arvati kõik Nõukogude Liitu kuulunud rahvad (lisaks tegelikele naabritele soomlastele ja lätlastele). Osad on arvestatud igal perioodil eraldi.

te kohta leidus vähesel määral anekdoote ka nõukogude ajal). Võib ka oletada, et skeem vastab anekdooditraditsiooni ajalisele arengule kuni industriaal-urbanistliku ühiskonna alguseni ja sellest edaspidi puudub nii selge seos või sünkroonsus ajalise mõõtme ja tegelaskujude variatiivsuse suurenemise vahel.

Järgnevalt püüame kontrollida C. Daviese etnilise huumori teooria põhiteeside universaalsust eesti anekdoodimaterjalil. C. Davies (1990) väidab, et erinevate maade anekdooditraditsioonides valitsevad kindlad seaduspärasused selles, millistest naeruväärsetest omandustest ja millistest rahvustest nalju räägitakse. On olemas implitsiitsed kultuurilised üldmallid, sotsiaalsete olude konfiguratsioonid, mis põhjustavad sarnaste (st sarnastel skriptidel rajanevate) anekdootide produktsiooni erinevates maades. 1990. aasta monograafias väidab C. Davies veendunult, et need seaduspärasused avalduvad iga rahva anekdooditraditsioonis. Hilisemates artiklites ja raamatutes jääb ta reserveeritumaks ja tõdeb, et kui mõnel rahval puuduvad tema avastatud seaduspärasustele (kultuurilistele, geograafilistele jm) vastavad etnilised rühmad, võidakse anekdooditegelasi ka laenata. Refereerime põhiskriptide (juhmuse-, ihnsuse- ja mõne rahvusspetsiifilise skripti) kasutamise aluseks olevaid seaduspärasusi ning võrdleme neid tingimusi ja tegelaste valikut eesti naljatradsioonis.

Kõige levinumaks ja seega universaalsemaks skriptiks on juhmuse-skript. Sellised anekdoodid on probleemideta kohandatavad paljudele rahvustele. Tüüpilises juhmuse-skriptis puudub rahvusspetsiifiline informatsioon, kuid ometi täheldab C. Davies, et iga rahvuse kohta selliseid nalju ei räägita (1990: 40). Juhmuse-skript väljendub näiteks järgmises naljas:

Kas te teate, miks tšuktš hapukoort ei söö?

Aga sellepärast, et pea ei mahu purki (Henry Saare kogu, 15.06.1996).

C. Daviese väitele tuginedes võib ennustada, et kui vahetada tegelaseks eestlane, ei tundu see eestlastele enam naljakas, kuid võib säilitada löövuse nt lätlastele. Juhmuse-skript omistatakse etnilistele rühmadele, keda iseloomustavad C. Daviese kohaselt järgmised tunnused:

(1) nad on nalja rääkijate lähedased naabrid (perifeeria või naabermaade elanikud, immigrandid, ajalooliselt sama territooriumi jaganud etnilised rühmad või ennast tõestamata võimu juurde või kõrgklassi sattunud inimesed, nt inglise aristokraadid);

Liisi Laineste

(2) sageli on neil nalja rääkijaga sarnane keel ja kultuur;

(3) anekdoodi rääkijad peavad neid mahajäänud, provintslikeks ja veidrate vanaaegsete kommetega inimesteks. Anekdoodis vastanduvad tsender ja perifeeria (tsenter räägib nalju perifeeria elanike kohta ja mitte vastupidi), sotsiaalsed klassid (kõrgem klass räägib nalju madalama klassi kohta), hea ja halb majanduslik olukord (paremal järjel olev rühm räägib nalju viletsamate kohta). Naljarääkimine on asümmeetriline, st toimib ainult “ülevallt alla”. Vastastikust, sümmeetrilist anekdootide rääkimist esineb harva (vrd analüüse Skandinaavia naljatradsioonist: Gundelach 2000; Kvideland 1983). C. Davies (1990: 52–53) loetleb 28 riigi “juhme” etnilisi rühmi, leides iga riigi puhul vastavused kõikidele või osale nimetatud kolmest reeglist. Sageli seostub juhmuse-skriptiga spetsiifilisemaid omadusi, nagu veidrused riietuses, jalanõudes, isiklikus hügieenis või söögiharjumustes, olenevalt nalja rääkijate hoiakutest nende teemade osas. Need üldistused arvab C. Davies (1990: 82) kehtivat ka poliitiliste naljade kohta.

Hüpotees 1: Igal rahval on juhmi-nalju rühma kohta, kes on nalja rääkijate lähedased naabrid kas samal või naabruses asetseval territooriumil, räägivad sarnast keelt ja keda peetakse millegi poolest mahajäänuteks.

Eesti naljamaterjali uurides võib täheldada, et sarnase, kuigi murdeliste “veidrustega” keele ja perifeerse eluala kriteeriumidele vastavad kõige paremini Eesti-siseste hõimlaste etnilised rühmad (setud, saarlased, hiidlased, rannamehed, mulgid jm; vt ka 3.2, joonis 3). Keelelised erinevused on tänapäevalgi olemas, kuid hõimupilge puudub. Kõik hõimurühmad on kaasaegsetes naljades sulandunud lihtsalt eestlasteks.

Järgnevalt vaatleme, millised etnilised rühmad vastaksid (lisaks hõimlastele) C. Daviese kriteeriumidele.

Lähinaabritest võiksid nalja objektiks olla soomlased – soome ja eesti keel on mõlemad läänemeresoome keeled ja vastastikku piisavalt arusaadavad isegi ilma spetsiaalse ettevalmistuseta. Kuid nalju, kus pilatakse soomlaste rumalust, pole siiski kuigi palju; ka vastupidine anekdoodipärimus on vaevumärgatav (Joon 2000). Põhjuseks võib olla fakt, et soomlased elavad oma riigis, mille ajalugu on palju pikem, demokraatlik riigikord arenenum, majanduslik järg märksa parem kui eestlastel. Neil on kaua olnud eestlaste silmis “vanema venna” kuvand ja eestlased on tundnud

nende elujärje suhtes kahtlemata mõningast kadedust. Nõukogu-deaegsele eestlasele oli soomlases liiga vähe sellist, mis nalja inspireerinuks, ja tollal oli Eestis muid, palju "paremaid" anekdooditegelasi (venelased jm). Soomlased vastavad küll kahele esimesele tingimusele, kuid kahtlemata puudub neil perifeerialik mahajäämus.

Teiseks etniliseks rühmaks, kes võiks sobida C. Daviese teooria raamesse, on venelased, Eesti praegune suurim immigrantrühm. Keelte ja kultuuride sarnasus puudub, on vaid geograafiline lähedus ja ajalooline seotus. Naljatradsioon venelastest on alati olemas olnud. Juba M. J. Eiseni kogudes, kus võõramaalasi võrdlemisi vähe käsitletakse, esineb venelasi pilavaid naljandeid. Kolmikud, kus anekdoodis satuvad jõudu ja mõistust proovima eestlane, vene-lane ja sakslane, olid väga populaarsed 1992. aasta koolipärimuse materjalis. Ka venelaseanekdootide populaarsus on seotud eestlaste ja venelaste kokkupuutega Eesti territooriumil (arhiivimaterjal osutab sellele, et venelasi pilavate naljade arv kasvas oluliselt alles pärast Teise maailmasõja sündmusi). Tüüpiline juhm pole eesti materjalis siiski mitte venelane, kuigi ta asetseb juhmi-naljades olulisel kohal, olles tšuktši järel populaarsuselt teine (vt ka joonis 12). Kuid nagu juba märgitud, vastab venelane juhminalja tegelasena vaid esimesele, territoriaalse naabruse tingimusele. Uuemates naljades on juba viiteid sellele, et vene immigrantidest, kes aina usinamalt püüavad integreeruda, võib saada just see ebamäärane identiteediga, mitte täielikult "oma" vähemusrahvus. Pilatakse nende eesti keele oskust, püüdu keelt omandada, kuid ka eestlaste mõistmatust selles küsimuses ja omaaegset suutmatust või tahtmatust vene keelt osata:

Vene mees üritab poes ostu tehes kõigest väest end eesti keeles väljendada. Müüja näeb, et mehel on raskusi, ja ütleb: "Rääki-ge vene keeles, küll ma aru saan". "Nu net," vastab mees, "meie kuulab viiskümmend aastat teie vene keel, njud kuulab teie meie eesti keel" (Bitmani naljakogu).

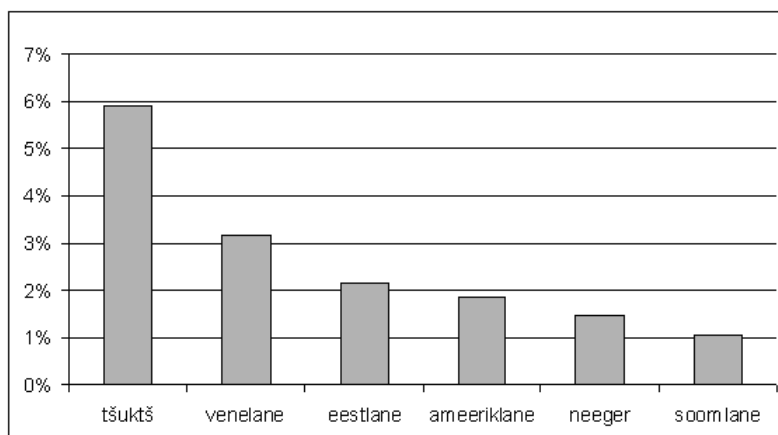
Viimasel aastakümnel on saanud naeruvääristamise osaliseks ka lätlased. Lätlasi peetakse majanduslikult viletsamal järjel olevateks, samuti on täidetud geograafilise läheduse tingimus. Puudub vaid eesti ja läti keele sarnasus. Kasutatakse valdavalt just juhmi-skripti. Samas pole see traditsioon (veel) eriti aktiivne, lätlasenalju on vaid murdosa andmebaasist (kokku 43, nendest üksainus enne

Liisi Laineste

aastat 1990). Kõik hilisemad on kogutud aktiivsetest naljasaitidest, kuhu jõuab ilmselt värskem ja vahetuim anekdoodilooming – Sünerkomi Jokebook ja hiljem www.delfi.ee/jokes, mille järgi võib ennustada teema populaarsuse kasvu.

Nõukogude ajal ja ka tänapäeval etnilise juhmi rollis esinenud rühmadest leiame ülevaate jooniselt 12.

Kõige levinumaks rumalaks anekdoodikangelaseks on tšuktš. E. A. Draitser (1998) leiab, et paljud tšuktšianekdoodid olid tegelikult poliitilise sisuga. Ta ütleb, et see etniline rühm, mis ilmus anekdootidesse 1970. aastatel, esindab kõikide “suure isamaa” rahvaste tollal üha enam maad võtvat pettumust kommunismis ja suhtumist poliitilistesse liidritesse. Tšuktš on pigem naiivne ja lollilt aus tegelane, kes toodi anekdootidesse just võimukandjate naeruvääristamiseks. Muidugi ei saa me mööda minna nõukogudeaegsete naljade politiseeritusest, kuid tšuktšianekdoodid on säilinud ka pärast poliitilise põhjuse äralangemist. Seega võib küsida, kas tegu pole siiski kõikidele nõuetele vastava juhmi-skripti tegelasega. Nad elavad äärealal, on (tsentris elavate meelest) mahajäänud. Nende nimi kõlab meeldejäädvalt ja assotsieerub mõnede venekeelsete sõnadega, millel on halvustav tähendus (Draitser 1998: 82). Eesti kuulus Nõukogude Liitu ja enamik eestlasi oskas vene keelt, nii et mõnes mõttes

Joonis 12. Juhmi-skriptiga tegelased eesti etnilistes anekdootides aastatel 1960–2004.

Märkus: Tegelased, kes esinesid vähem kui 1% naljadest (ca kuni 20 naljas), joonisel puuduvad.

oli tegemist ka keele poolest mõistetava tegelasega. Kuigi juhmi-skriptiga nalja kangelase kandidaate oli võimalik leida nii geograafiliselt kui ka keeleliselt ja kultuuriliselt lähemalt, võtsid eestlased tšuktši kiiresti omaks. Nõukogude süsteemis, kus teeseldi kõigi ühtesulamist kõigiga üheks rahvusetuks venekeelseks nõukogude rahvaks, polnud vähemalt teoreetiliselt lätlane või soomlane eestlasele lähem kui tšuktš või tunguus. Eestlastel endil puudus vastav pilkeobjekt, pealegi tuli enamik selle aja anekdoote idapiiri tagant. Tšuktš püsib naljaobjektina ikka veel, ilmselt parema puudumisel, kuigi oleks täiesti mõeldav "tõlkida" need anekdoodid ümber mis iganes teise väidetavalt rumala rahva esindajaga peaosas. Eestlastele ongi tšuktšid praeguseks pigem müütilised tegelased (umbes nagu *Smogarians* ameeriklastele), keda keegi ehk näinud polegi ja võib-olla ei usutagi nende olemasolusse, kuid teatakse sellegipoolest jututada nende ääretust rumalusest (Tuisk 1995).

Teistest graafikul märgitud tegelastest (v.a soomlane ja mingil määral venelane) ei vasta millegi poolest juhmi-skripti täitma sobiva rahva tingimustele. Neegrid jõudsid tabelis populaarsemate hulka ilmselt tänu üleüldiselt kõrgele rassistlike neegrinaljade hulgale, mis muu hulgas pilkavad nende võimetust tsiviliseeritud eluga toime tulla; siin võib kaasa mängida ka n-ö eksotiilsuse, kauguse, "teisest ilmast" pärinemise faktor, mida C. Davies oma teoorias ei nimeta. Suuremas osas juhmi ameeriklase naljadest oli teemaks nende kui turistide juhmi käitumine välismaal, kus nad oma turismiobjekti kohta õndsat ignorantsi ilmutavad. Soomlased ületasid napilt 1% piiri (37 anekdooti), kuid nende kohta käivad naljad on kõige stabiilsemalt just rumaluse-skriptile üles ehitatud, samas kui teiste siin loetletud rühmade puhul moodustavad juhmi-naljad vaid väikese osa. Huvitav on see, et eestlased on ise rumalust pilavates naljades sedavõrd populaarsed, st näitavad end ise rumaladena (vt ka 3.2, joonis 9).

Seega võib öelda, et Eestis on mittespetsiifilisi juhmi-skriptiga nalju küll, kuid C. Daviese kriteeriumidele vastavat põlistunud ja üldtuntud objekti pole (nagu inglastele iirlased, ameeriklastele poolakad või prantslastele belglased), seda eriti pärast 1990. aastatid, kui tšuktšid hakkasid kaotama oma ülivõimsat aktuaalsust. Potentsiaalsed objektid, kes sobivad selleks samuti mööndustega (soomlased, venelased, lätlased, hõimlased), ei kvalifitseeru eestlastele ilmselt piisavalt juhmiiks. C. Daviese juhminalja tegelaste valikule esitavad tingimused toimivad eesti materjalis seega vaid osaliselt.

Liisi Laineste

Teiseks väga levinud skriptiks on ihsuse-skript, mida C. Daviese sõnul omistatakse valitumale seltskonnale etnilistest rühmadest. Etnilist rühma peetakse ihsaks, kui

(1) nende kohta arvatakse, et nad on ebausaldusväärsed ja võõrad, ometi on nad anekdoodirääkijate ühiskonda täielikult sulandunud;

(2) nende kohta käibivad stereotüübid kui kitsidest, ülbetest äri-meestest;

(3) nad on olnud edukad isegi madalalt positsioonilt alustades ja on saavutanud palju tänu rangele protestantlikule moraalile või äärmuseni väljakujunenud kokkuhoiuihale.

C. Davies ei erista siin ihsust ja kavalust – kahtlemata neil on ühisosa, kuigi samas on juutide tark kaalutlev kokkuhoid kardinaalselt erinev nt gabrovlaste kilplaslikust kitsidusest. C. Daviese arvates on määrav see, kui kokkuhoiuiha all kannatab võime elu nautida. Ihsus on juhmuse vastand just selles mõttes, et see on teine negatiivne äärmus materiaalseid hüvesid väärtustavas ühiskonnas. Ihsad etnilised rühmad, kellest levinuim on šotlased, ei suuda nautida kättevõidetud varakust, vaid on pigem protestantliku tööeetika ohvrid.

Ihsuse-skriptiga anekdootides on oluliselt vähem võimalusi anekdooditegelase vahetamiseks kui juhmust pilavates naljades:

Šotlane loeb raamatut ning aeg-ajalt kustutab toas mõneks hetkeks tule ja paneb siis jälle lambi põlema.

“Mida sa teed?” küsib abikaasa.

“Lehte võib keerata ka pimedas!” (Eesti Päevaleht, 15.09.1997).

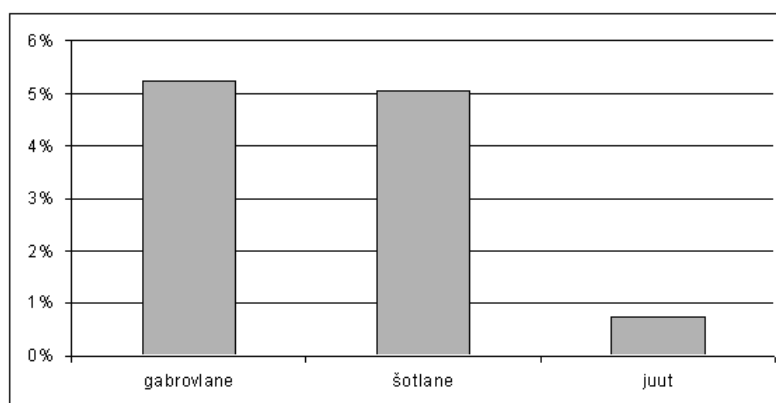
Eestlastel võib sama anekdoot veel “töötada”, kui tegelaseks on teine siin tuntud ihne tegelaskuju Gabrovost. Kuigi sellistes anekdootides kirjeldatud kitsidus on nii suur, et tundub koomilise ja tobedana, ei toimiks anekdoot tüüpilise juhmi tegelase tšuktsiga. C. Davies nimetab mainitud kahte kõige levinumat skripti protestantliku eetika tõttu tekkinud naeruväärseteks äärmusteks ja võtab need kokku inglise vanasõna parafraaseerides:

All work and no play makes Jack a dull boy / All play and no work makes Jack a dull boy (ainult töö ja vähe lõbu – see teeb elu magedaks, ainult lõbu, vähe tööd – see teeb elu magedaks; Davies 1982: 389).

Inglise naljades ei tuntud ihnsuse-skripti enne 18. sajandi lõppu, s.o enne linnastumise ja industrialiseerimise algust, Ida-Euroopa maades tekkis see skript väidetavalt veelgi hiljem (Davies 1998: 170). Sama autor väidab veel, et ihnsa-sildiga tembeldatud etniline rühm on tõenäoliselt “ohustatud liik”, keda võib tabada ootamatu rünnak ja tagakiusamine – seda juhul, kui teda peetakse lisaks ka ebaausaks, ebalojaalseks ja vandeseltslaslikuks (Davies 1998: 323).

Hüpotees 2: Igal rahvusel on ihnsuse-skriptiga nalju rühma kohta, kes on perifeeriast tsentrisse liikudes suutnud kiiresti kohanda tehnoloogia arenguga, kuid kelle elunautimisvõime kannatab liigse innukuse tõttu.

Ihnsuse-skript on Eestis vähe levinud. Ka vanemas naljandis esineb seda harva (randlane, mulk ja juut on ainukesed, kes selle poolest silma paistavad, ja siin pole tegemist puhtatõulise ihnsusega, vaid pigem kavaluse ja riikalikkusega). Näiteks mulk on tegelaseks naljandites, kus tegelane toimib kilplaslikult kokkuhoidlikuna – lõhestab tuletikke, laseb istudes püksid rebadele, et ei kuluks, jne. C. Daviese teooria kohaselt peaksid ka äärmuslikku kokkuhoidlikkust pilavad naljad valima objektiks geograafiliselt lähedased ja kultuuriliselt peaaegu täielikult integreerunud rahvad. Aga Eesti uuemas traditsioonis on ihnsuse-skripti esindavad tegelased kõik laenatud teiste rahvaste anekdootitraditsioonist (joonis 13).

Joonis 13. Ihnsuse-skripti esindavad eesti etniliste anekdootide tegelased aastatel 1960–2004.

Liisi Laineste

Rohkem rühmi, kellele ihsust võiks omistada, eesti materjalis polegi. Ihsuse-skriptis ei esine mujal nii tuttavat (vahel ka väga arbitraarset) tegelaste vahetust. Kes võiks Eestis teoreetiliselt “kohalik” ihne tegelane olla? C. Daviese kolmele nõudele võiksid vastata Eestis elavad juudid. Juudist tegelasega kitsidusenalju on siiski vaid alla 1% (n-ö põlisjuudid lahkusid paraku Eestist valdavalt Teise maailmasõja eelõhtul või hukkusid koonduslaagrites). Pealegi räägivad juudinaljad pigem nende kavalusest ja riikalikkusest kui äärmuslikust kitsidusest. Ärimeeste ja jõukate tegelastena on tuntud ka mulgid, kuid tänapäevastes anekdootides nende kohta enam ihsuse- (ega ka muid) nalju ei tehta. Tundub, et kuigi iseseisvumisjärgne äribuum ja väidetavalt liigne tööhimu kuuluvad eestlaste enesekohaste stereotüüpide hulka, ei esita eesti naljad rahvuskaaslaste ihsate, vaid sagedamini hoopis juhmidena (nagu jooniselt 12 näha). Niisiis, C. Daviese kolmele kriteeriumile vastavaid etnilisi rühmi eesti tänapäevases anekdooditraditsioonis pole, nende asemel on täielikult laenatud anekdooditegelased, kuigi vanema naljandi tegelane mulk vastab üsna täpselt tema kirjeldusele.

Peale selle on olemas mitmeid rahvusspetsiifilisemaid skripte sõjakuse, erotomaania või aseksuaalsuse, alkoholibimise jm kohta. Selliste skriptidega anekdoodid põhinevad nalja tegelase kultuurilise tausta tundmisel. Üldjoontes võib väita, et rahvusspetsiifilised etnilised anekdoodid sisaldavad kõige valiidsemat infot nalja objekti ja käibivate stereotüüpide kohta, nt kujutades lõunamaiseid rahvaid (nt neegreid, grusiine) hüper- ja põhjapoolseid (nt eestlasi, laplasi) hüposeksuaalsetena. Muidugi on stereotüüpe koomilisuse huvides veelgi liialdatud ja moonutatud. Spetsiifilised skriptid järgivad kõige täpsemalt V. Raskini (1985: 207) sõnastatud tegelase vahetamatuse reeglit, neid saab omistada vaid piiratud hulgale rahvastest ja mõnel juhul on kohaseks tegelaseks vaid ühe kindla rahva esindaja:

Hispaania... Barcelona... suur kõrge hotell... tulekahju...

Üks turist on hotelli viimasel korrusel ja karjub appi.

Abivalmid hispaania senjoorid näevad hädalist, tõmbavad suure punase lina hotelli ees pingule ja karjuvad: HÜP-PA!!

Turist hüppab.

OLE! hüüavad hispaanlased ja tõmbavad vahetult enne maandumist lina alt ära (Meie naljaraamat (<http://www.zzz.ee/joke/>), 17.06.1998, 13:47).

Seksuaalse sisuga etnilisi nalju on raske analüüsida, sest seksuaalkäitumise kohta käibivaid tõekspidamisi – käitumisaktile antavaid hinnangulisi (aksioloogilisi, moraalseid jne) märgistusi – on palju keerulisem kirjeldada kui nt hoiakuid töötegemise kohta (juhmuse ja ihnsuse naljades). Kui juhmuse ja ihnsuse skriptide kasutamine markeeris nalja tegelase ebaõnnestunud tüübina, siis seksuaalkäitumise, alkoholitarbimise ja usu kohta käivas naljas on raskem avastada seal peituvat hinnangut. Järgnevat nalja võib näiteks mõista kui tunnustust või ka pilget grusiini hüperseksuaalsuse kohta:

Grusiini naine seisab akna juures, vaatab aknast välja ja vaikib. Tuleb grusiin ja küsib naiselt: Miks sa vaikid?

Naine vastab: Tahan ja vaikin.

Grusiin: Tahad...!!!!...ja vaikid! (Meie naljaraamat (<http://www.zzz.ee/joke/>), 6.11.1998, 18:42).

Rahvusspetsiifilisi skripte kasutavad enda kohta ka nalja objektiks olevad rahvad ja nende rääkimise ajendiks võib olla ka eneseülisus, mitte tingimata enesekriitika.

Hüpotees 3: Rahvusspetsiifiliste naljade (kus teemaks seks, argus, sõjakus jms) rääkimise aluseks on nalja tegelase sotsiaalne, majanduslik, religioosne või militaarne ajalooline taust ja nalja rääkija suhtumine nende valdkondadega seotud probleemidesse.

Rahvusspetsiifilisi anekdoodiskripte on liigitanud V. Raskin (1985), nimetades näiteks hüper- või hüposeksuaalsuse, seksuaalsete veidruse või teadmatus, genitaalide suuruse, sõjakuse, arguse, viisakuse, alkoholilembuse jm skripte. Eestis on neist levinuimad näiteks inglase viisakuse, inglise naiste külmuse, prantslaste seksuaalsuse, erinevate rahvuste napsilembuse skriptid. Sõjakuse, ka söögiharjumuste kohta leidub Eestis väga vähe nalju. Seksuaalkäitumine on eesti etnilistes anekdootides sage teema:

Kaks eestlast istuvad lõkke ääres.

“Jõulud on head!” ütleb üks.

Poole tunni pärast ütleb teine: “Jah, jõulud on head, aga naine on veel parem!”

Veel poole tunni pärast vastab esimene: “Jah, naine on parem, aga jõulud on sagedamini!” (Meie naljaraamat (<http://www.zzz.ee/joke/>), 15.12.1997, 15:16).

Liisi Laineste

Naljad, mis puudutavad alkoholitarbimist, käsitlevad kas täielikku karskust või alkoholiga liialdamist, kusjuures hinnang viimasele võib naljades samuti olla ambivalentne. Ühest küljest on alkohol lääne kultuuriruumis aktsepteeritud jook. Selle oskuslik liigkasutamine on hinnatud omadus, näidates jooja maskuliinsust ja vastupidavust. Sellest võib saada osa rahvuslikust identiteedist, auasi. Teisest küljest on tegu ohtliku, sõltuvust tekitava ainega, mis on paljude sotsiaalsete probleemide allikaks ja teeb joojast jaburaks ja koomiliseks. Eesti naljades on purjusolek omadus, mida omistatakse soomlastele ja venelastele, aga ka kauboile, iirlasele ja eestlastele endile:

Küsimus: Millal on eesti mees kaine?

Vastus: Eesti mees on kaine niikaua, kuni ta veel suudab arusaadavalt artikuleerida sõna "mõmm" (www.delfi.ee/jokes, 27.08.2001, 20:32).

Alkoholinalju ei atribueerita kunagi etnilistele rühmadele, kes vägijooke mõõdukalt tarbivad (jaapanlased, itaallased, prantslased vm). Sellega võrreldes sõltub näiteks mustuse teema märksa rohkem nalja rääkijate tõekspidamistest (nt ameeriklaste hügieeniobsessioonist) ja vähem nalja objekti tegelikest omadustest.

C. Daviese väidete rakendamisel eesti materjalile võiks kokkuvõtlikult öelda, et eestlased tunnevad kõige enam ärevust oma alkoholikäitumise ja seksuaalelu üle, kuid selle tõestamiseks ma siinkohal võimalusi ei näe ja seetõttu jääb arutelu hüpoteetiliseks.

Kõik need hüpoteesid näivad toetuvat juba ammu märgatud faktile (C. Davies tsiteerib muu hulgas Aristotelest ja Henri Bergsonit), et iga äärmuse või üldse mingi põhimõtte masinlik ja kitsarinnaline järgimine ning kohanemisvõimetus põhivoolu tõekspidamistega saavad sobivaks naljamaterjaliks ning pilkeobjekti staatusest hoidumiseks tuleb valida kuldne kesktee. Kokkuvõtlik tabel näeks välja järgmine (vt joonis 14; Davies 1998: 188).

C. Davies väidab, et nimetatud neli vastandust lähtuvad tänapäeva ühiskonnas kõige enam ebakindlust ja probleeme tekitavast inimekäitumisest. Tööd, seksuaalkäitumist, alkoholi ja julgeolekut puudutavaid probleeme leidub suuremal või vähemal määral igas ühiskonnas, ja kus neid ei leidu, seal puuduvad ka vastavateemalised naljad. Kui on olemas probleem, siis leitakse ka rühm, keda sellega seostatult võib pilada; tegelane võib olla ka laenatud mõne teise rahva anekdoos.

Nalja teema; nalja aluseks olev inimkäitumine	Koomilised äärmused etnilistes anekdootides	
	1. Tegevust ei võeta piisavalt tõsiselt	Tegevust võetakse liiga tõsiselt
	2. Nalja objekt on saa- matu, tähelepanematu, hooletu	Nalja objekt on liiga hoolas ja kalkuleeriv
	3. Tulemuseks on (röö- mus) ebaõnnestumine	Tulemuseks on (röö- mutu) õnnestumine või ebaõnnestumine
Töö	juhmus	ihnsus
Seksuaalkäitumine	hüperseksuaalsus	aseksuaalsus
Alkoholitarbimine	joomarlus	(silmakirjalik) karskus
Sõjapidamine	argus	militarism

Joonis 14. Põhiopositsioonid etnilistes anekdootides (Christie Daviese (1998) järgi).

tidest. Tabeli suur üldistusaste lubab näha paralleele ka eesti materjalis, kus tõepoolest on esindatud samad teemad, kuigi C. Daviese tegelastevaliku osas paika pandud kriteeriumid alati ei kehti.

Kuidas siis sõltub etnilise huumori tegelaste valik sotsiaalsest reaalsusest ja kas see allub samadele universaalidele iga rahvuse anekdooditraditsioonis? C. Davies (1990 ja mujal) ilmselt ei eksi, kui ta teeb järeldusi anglosaksi kultuuriruumi kohta. Samas leidub eesti materjalis trende ja üksiknähtusi, mis pole tema teooriaga seletatavad – näiteks, miks räägitakse nalju alt üles, s.o madalamalt sotsiaalselt ja majanduslikult positsioonilt ning (geograafilises plaanis) perifeerias sünnib nalju kõrgemat staatust omavate etniliste rühmade kohta (nt eestlased venelastest). Ajalugu ja mõnel määral kultuuritaust (kuigi läänelik) on kummalgi juhul erinevad. Eesti pole vana ja stabiilse demokraatiaga riik, kellel oleksid kindlad suhted oma naabritega nii minevikus kui ka olevikus. Hõimlastesse suhtutakse kui samasugustesse, sest riik on väike ja kohalik identiteet (vähemalt anekdootides) ammu hajunud. Nõukogude ajal olid paljud anekdoodid ida poolt laenatud ja moodustasid ühtse nõukogude naljatraditsiooni. Selle aja anekdootide politiseeritus on mõnede uurijate arvates ülepea välistanud muud naljakategooriad, sh ka etnilise huumori (Draitser 1998). Eesti materjali põhjal siiski tundub, et naljade poliitiline alus lisab vaid dimensiooni, mida tuleks analüüsis ja seaduspärasuste otsimisel kindlasti arvestada.

C. Daviese julged üldistused, mis on tehtud eelkõige anglosaksi kultuuris leiduvate naljade põhjal ja võiksid väidetavalt kehtida kõigi rahvaste etnilise huumori kohta, ei arvesta võimalikke poliitilisi ja ajaloolisi eripärasid kapitalistlike ja sotsialistlike, suletud ja avatud, diktatuuril või demokraatial põhinevate ühiskondade vahel. Tsensuuri, sõnavabaduse ja mõlema olukorra mõju anekdootide tekimisele on oluline ja huvitav teema. Kas poliitilise korrektsuse nõue mõjutab ka etniliste anekdootide sagedust, tekitab neid siis, kui midagi on põhjendamatult ja ülekohtuselt ära keelatud? Seda on keeruline tõestada, kuid võib oletada, et kui päevakorral on rassiprobleem (nt Ameerikas), naudivad populaarsust just rassistlikud (ja rassismi kommenteerivad) anekdootid; kui probleemiks on kvaliteetset elu takistav poliitika, räägitakse poliitilisi nalju. Tsensuur tekitab vajaduse vastu vaielda ametlikule ja "õigele" seisukohale. Kuid anekdoot võib olla nii vastuvaidlemise kui ka kommenteerimise vahend.

Sõnavabaduse tingimustes kutsub televisiooni, raadio, muu meedia ja selle kaudu edastatav juhtiv diskursus esile kriitiliselt mõtlevate inimeste vastureaktsiooni. See pole enam vastuhakk sellele, mida öeldakse, vaid kommentaar sellele, kuidas seda tehakse. Paroodiates miksitakse kõikvõimalikku infot maksimaalse absurdsuse saavutamiseks. Interneti teel saadetakse pilapildid, kollaažid on paroodiaiks uudiste diskursusele, kus katastroofi kajastuse vahele pikitakse puhastusvahendite reklaame (Kuipers 2002; ka Davies 2003). Katastroofid on parim moodus rahvusvahelisel areenil silma hakata ja ka etnilistes anekdootides kasutatakse uudiseid õnnetustest, sidudes seda enamasti juhmi-skriptiga. Katastrooffihuumoris näidatakse inimesi (üldistavalt ka rahvaid), kes ei saa areneva tehnikaga hakkama (Laineste 2003a; Csaszi 2003; Kalepoš 2002). Televisioon kasvatab inimestes inkongruentsuse lahendamise võimeid, seoseid (sh absurdseid) luuakse kiiremini, nauditakse info valdamist ja oskust sellega mängida.

Anekdoodiskriptide omistamise ja tegelaste valiku seaduspärasustele heidab selgust ka küsimus, kas mõni eespool mainitud suundumustest eesti etnilistes anekdootides on nähtavalt ja üheselt tingitud tegelikest muudatustest sotsiaalses reaalsuses. Tegelaskujude suurem varieerumine ja tähelepanu nihkumine oma hõimlastelt aina kaugemale on üldine, mida saab seletada silmapiiri ja suhtlusringi laienemisega seoses interneti ja muu meediaga, viisavabaduse, sagedase reisimise, üldse interaktsioonide hulga ja ulatuse suurenemisega. Ka nt soomlaste kohta käivate anekdootide sagenemine

pärast iseseisvumisjärgset Soome turistide hulga kasvu viitab anekdootide võimele kommenteerida üsna paindlikult sotsiaalseid olusid ja muutuvaid stereotüüpe. Samas on Euroliidu teema ja Euroopa Liidu (EL) liikmesmaade koht etnilistes anekdootides alles pooltühi. Anekdootid ei reageeri tegelikkusele väga operatiivselt, naljad vajavad aega seadmiseks, kuigi võib ka olla, et ELis ei leitagi midagi naeruväärset. Kiireim anekdoodivaldkond on libauudised (väga aktiivseks saidiks on *www.delfi.eeljokes* asuv päevakajaliste naljade rubriik), kus figureerib ka Euroopa ühinemise teema.

5. Kokkuvõte

Uurimuses vaadeldi eesti etnilisi anekdoote enam kui sajandi jooksul (aastatel 1890–2004), täpsemalt kolme perioodi jooksul: 19. sajandi lõpp, nõukogude aeg ja aastad pärast Eesti taasiseseisvumist.

Esiteks kirjeldati eesti etnilise huumori muutumist nende kolme perioodi jooksul. Põhitähelepanu oli anekdooditegelastel. Analüüsi tegelaste valikut kolme käsitlusaluse ajavahemiku vältel ning avati selle sotsiaalseid põhjusi. Erinevast rahvusest tegelaste populaarsuse võrdluses selgus anekdooditegelaste suurenev varieeruvus. 19. sajandi hõimupilge naeruvääristas meie lähimate naabrite veidrusi. Aastatel 1960–1990 tegelesid etnilised naljad eelkõige naabritega sotsialistlikest maadest. Tänapäeval valitakse naljakangete eksootilisemate ja kaugemate rahvaste seast ning potentsiaalsete tegelaste valik on oluliselt suurenenud. Kultuuride ühtlustumine venitab välja oma ja võõra, meie ja nende piirid. Õpitakse juurde üha enam stereotüüpe erinevate rahvaste kohta. Kokkuvõtlikult võib öelda, et vastupidiselt 19. sajandi lõpu huumorile, kus räägiti nalju ainult nendest, kellel oli reaalseid kokkupuuteid, pakub tänapäevane huumor naljaobjekti valiku osas lõpmatult avardunud võimalusi. Selline tendents peaks avalduma ka teiste rahvaste anekdoodiloomingus.

Seda kinnitas ka teine huvitav tulemus, mis näitas oodatust väiksemat kattuvust kahe viimase perioodi anekdooditüüpide osas. See viitab pidevalt täienevale ja kasvavale anekdooditraditsioonile, mis loob uute tegelastega uusi nalju ja laenab anekdoote teistelt rahvastelt, mitte ei kasuta vaid vanu naljatüüpe kas siis uute või juba kinnistunud tegelastega. Vaid 6% tüüpidest esines nii nõukogude ajal kui ka pärast 1990. aastaid. Korduvaid anekdooditüüpe ei kohan-

Liisi Laineste

datud, enamasti räägiti neid samade tegelastega edasi ning uued tegelased (eksootilised jm) lisandusid naljatradsiooni uutes anekdooditüüpides. Sellele avastusele tuginedes oleks huvitav edasi uurida, kuidas toimib anekdooditraditsioon väljaspool internetti: kas ka seal on märgata samasugust aktiivsust uute tegelaste ja skriptide otsingul, kas inimesed räägivad üksteisele anekdoote ja kas selles on ealisi vm erinevusi.

Teiseks eesmärgiks oli valitseva etnilise huumori teooria valideerimine eesti anekdoodimaterjalil. C. Daviese kolme põhihüpoteesi, mis tuginevad tema kirjeldatud seaduspärasustele (Davies 1990 ja mujal), kontrolliti eesti etniliste naljade tegelaste valikuprintsiipe analüüsides. C. Daviese teooria alustalaks on kõige levinumat anekdoodiskripti – juhmust – esindavate tegelaste valiku kriteeriumid. Eestis on juhmi-skripti täitnud eelkõige müütiline ja poliitiline tegelane tšuktš ja venelane, pärast iseseisvumist ka eestlane ise ning vähemal määral ameeriklane, neeger ja soomlane. Geograafilise ja keelilise läheduse ning üldise mahajäämuse kriteeriumidele ei vasta täielikult ükski neist tegelastest. Ka C. Davies ise möönab (2004, isiklik vestlus), et tänapäeval toimub tegelaste valik globaalsemal tasandil ja ka briti traditsioonis ei ole ainukesed juhmid enam Gothami küla elanikud, immigratidest iirlased vms. See teeb võimalikuks geograafilise läheduse ja keelilise sarnasuse kriteeriumide eiramise. Ka kolmas kriteerium, mis nõuab, et tsentri elanikud peaksid rääkima nalja perifeerlaste, mahajäänute, vanamoodsate ja sotsiaalselt madalamal positsioonil olivate kohta, võib vähemalt sotsialismi tingimustes kehtetuks osutada. Nõukogude ajal ja ka vanemas naljandis toimus just vastupidine, “alt üles” pilkamine, eriti sotsiaalse positsiooni tasandil.

Teine levinud skript heidab nalja ihnsuse üle. Eesti naljatradsioonis puuduvad kindlalt juurdunud ja “omad” ihnsad, ning võib arvata, et paljudes maades levinud šotlaseanekdootide traditsioon ei eelda, et igal neist maadest oleks arvestatava suurusega šotlastest immigratide kogukond. Tegemist on laenatud anekdootide ja tegelastega. Laenatud etnilised tegelased aga ei täida anekdoodi rääkijate seisukohalt ajalooliselt, kultuuriliselt ja sotsiaalselt “õigeid”, C. Daviese kriteeriumidele vastavaid rolle (nt šotlased pole eestlaste silmis immigrantrühm, samuti ei ole neil Eesti ühiskonnas kõrget positsiooni). Rahvusspetsiifiliste naljade osas on hüpoteesi raske tõestada või ümber lükata, sest tegu on üsna spekulatiivse tõestusega ka C. Daviese enda arutluses.

Eestlastele teevad rohkem nalja seksuaalsed äärmused ja alkoholiprobleemid; sõjakuse, söömise, mustuse jm kohta ei leidu seda-võrd palju anekdoote. Sellest tuleks (C. Daviese arutluskäiku järgides) järeldada, et samasuguse prioriteediga on ka eestlaste omad mured – kõige probleemsemateks eluvaldkondadeks on seksuaal-elu ja alkoholitarbimine. Rahvuspetsiifiliste skriptide omistamisega eesti anekdootides ei “eksita” ja neid kasutatakse üsna universaalsel viisil nagu ka teiste rahvaste anekdooditraditsioonides (nt seksuaalse sisuga naljade tegelaseks on sagedasti prantslane või grusiin jne).

Tegemist on väärtusliku võrdlusmaterjaliga, seda enam, et C. Daviese teooria eesti materjalil (ja ilmselt ka teiste postsotsialistlike rahvaste anekdootide kohta) täielikult ei kehti. See vaidlustab C. Daviese teooria universaalsuse ning lisab tema avastatud seaduspärasustesse uue dimensiooni. Anekdoodid on seotud muudatuste ja sündmustega sotsiaalses reaalsuses, kuid see seos pole universaalne ning võib kultuuriliselt, poliitiliselt ja majanduslikult teistsuguse (lääne heaoluriikidest erineva) taustaga riikide anekdooditraditsioonides erineda.

Kommentaar

* Tööd on toetanud sihtasutus Eesti Teadusfond grandiga nr 4935.

Kirjandus

Attardo, Salvatore 1997. The Semantic Foundations of Cognitive Theories of Humor. *Humor: International Journal of Humor Research* 10 (4), lk 395–420.

Baym, Nancy K. 1993. Interpreting Soap Operas and Creating Community: Inside a Computer-Mediated Fan Culture. *Journal of Folklore Research* 30 (2–3), lk 143–177.

Bechar-Israeli, Haya 1995. From <Bonehead> to <cLoNehEAd>: Nicknames, Play, and Identity on Internet Relay Chat. *Journal of Computer-Mediated Communication* 1 (2) (<http://www.ascusc.org/jcmc/vol1/issue2/bechar.html> – 11. november 2004).

Bourhis, Richard Y. & Gadfield, Nicholas J. & Giles, Howard & Tajfel, Henri 1977. Context and Ethnic Humour in Intergroup Relations. Chapman, Antony J. & Foot, Hugh C. (toim). *It's a Funny Thing, Humour*. Oxford: Pergamon Press, lk 213–220.

Liisi Laineste

Coser, Rose Laub 1959. Some Social Functions of Laughter. *Human Relations* 27, lk 171–182.

Csaszi, Lajos 2003. World Trade Center Jokes and Their Hungarian Reception. *Journal of Folklore Research* 40 (2), lk 175–210.

Davies, Christie 1982. Ethnic Jokes, Moral Values and Social Boundaries. *The British Journal of Sociology* 33 (3), lk 384–403.

Davies, Christie 1987. Language, Identity, and Ethnic Jokes about Stupidity. *International Journal of the Sociology of Language* 65, lk 39–52.

Davies, Christie 1990. *Ethnic Humor Around the World: A Comparative Analysis*. Bloomington: Indiana University Press.

Davies, Christie 1991. Fooltowns: Traditional and Modern, Local, Regional and Ethnic Jokes about Stupidity. Bennett, Gillian (toim). *Spoken in Jest*. The Folklore Society Mistleose Series 21. Sheffield: Sheffield Academic Press, lk 215–235.

Davies, Christie 1998. *Jokes and Their Relation to the Society*. Humor Research 4. Berlin & New York: Mouton de Gruyter.

Davies, Christie 1999. Change and Continuity in one of Europe's Oldest Comic Ethnic Scripts. *Humor: International Journal of Humor Research* 12 (1), lk 1–31.

Davies, Christie 2002. *The Mirth of Nations*. New Brunswick (New Jersey): Transaction Publishers.

Davies, Christie 2003. Jokes That Follow Mass-Mediated Disasters in a Global Electronic Age. Narváez, Peter (toim). *Of Corpse: Death and Humor in Folklore and Popular Culture*. Logan (Utah): Utah University Press, lk 15–34.

Davis, Murray S. 1993. *What's So Funny: The Comic Conception of Culture and Society*. Chicago: University of Chicago Press.

Dégh, Linda 1994. *American Folklore and the Mass Media*. Folklore Today. Bloomington: Indiana University Press.

Draitser, Emil A. 1998. *Taking Penguins to the Movies: Ethnic Humor in Russia*. Humor in Life and Letters. Detroit: Wayne State University Press.

Dundes, Alan 1987. *Cracking Jokes: A Study of Sick Humor Cycles & Stereotypes*. Berkeley (California): Ten Speed Press.

Ellis, Bill 2001. A Model for Collecting and Interpreting World Trade Center Disaster Jokes. *New Directions in Folklore* 5 (www.temple.edu/isllc/newfolk/bigapple/bigapple1.html – 11. november 2004).

Ellis, Bill 2003. Making a Big Apple Crumble: The Role of Humor in Constructing a Global Response to Disaster. Narváez, Peter (toim). *Of Corpse: Death and Humor in Folklore and Popular Culture*. Logan (Utah): Utah University Press, lk 35–79.

- Eriksen, Thomas H. 2001. Ethnic Identity, National Identity and Intergroup Conflict: The Significance of Personal Experiences. Ashmore, Richard D. & Jussim, Lee & Wilder, David (toim). *Social Identity, Intergroup Conflict, and Conflict Reduction*. Oxford & New York: Oxford University Press, lk 42–70.
- Espey, David 1995. Multiculturalism and Humor. *Journal of American Studies of Turkey* 2, lk 3–12 (<http://www.bilkent.edu.tr/~jast/Number2/Espey.html> – 11. november 2004).
- Forabosco, Giovannantonio 1994. “Seriality” and Appreciation of Jokes. *Humor: International Journal of Humor Research* 7 (4), lk 351–375.
- Freud, Sigmund 1989 (1905). *Jokes and Their Relation to the Unconscious*. The Standard Edition of the Complete Psychological Works of Sigmund Freud. New York: W. W. Norton & Co.
- Georges, Robert A. & Jones, Michael O. 1995. *Folkloristics: An Introduction*. Bloomington: Indiana University Press.
- Goldstein, Jeffrey H. 1975. *Aggression and Crimes of Violence*. Reconstruction of Society Series. Oxford: Oxford University Press.
- Greenhill, Pauline 1987. Folk Dynamics in Popular Poetry: ‘Somebody’s Mother’ and What Happened to Her in Ontario. *Western Folklore* 46, lk 77–95.
- Grice, Herbert Paul 1975. Logic and Conversation. Cole, Peter & Morgan, Jerry L. (toim). *Syntax and Semantics 3: Speech Acts*. New York: Academic Press, lk 41–58.
- Grotjahn, Martin 1970. Jewish Jokes and Their Relation to Masochism. Mendel, Werner M. (toim). *A Celebration of Laughter*. Los Angeles: Mara, lk 135–142.
- Gruner, Charles R. 1997. *The Game of Humor: A Comprehensive Theory of Why We Laugh*. New Brunswick (New Jersey): Transaction Publishers.
- Gundelach, Peter 2000. Joking Relationships and National Identity in Scandinavia. *Acta Sociologica* 43 (2), lk 113–122.
- Hall, Stuart 1989. Ethnicity: Identity and Difference. *Radical America* 23 (4), lk 9–20.
- Hanni, Eerik 2002. *Argielu strateegiad ja praktikad ajakirja Pikker 1963–1967 aastakäikudes ilmunud karikatuuride põhjal*. Seminaritöö. Tartu: Tartu Ülikool. Käsikiri Tartu Ülikooli filosoofiateaduskonna ajaloo osakonna etnoloogia õppetoolis.
- Hine, Christine 2000. *Virtual Ethnography*. London & Thousand Oaks (California): Sage.
- Hughes, Langston 1951. Jokes Negroes Tell on Themselves. *Negro Digest* 9, lk 21–25.

Liisi Laineste

Infante, Dominic A. & Riddle, Bruce L. & Horvath, Cary L. & Tumlin, S. A. 1992. Verbally Aggressive Messages and Reasons. *Communication Quarterly* 40 (2), lk 116–126.

Joon, Liisi 2000. *Etniline huumor sotsiaalses kontekstis: Eesti ja Soome*. Bakalaureusetöö. Tartu: Tartu Ülikool. Käsikiri Tartu Ülikooli sotsiaal-teaduskonna psühholoogiaosakonnas.

Järviö-Nieminen, Iris 1959. *Suomalaiset sanomukset*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 259. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

Kalapoš, Sanja 2002. The Culture of Laughter, the Culture of Tears: September 11th Events Echoed on the Internet. *Narodna umjetnost = Croatian Journal of Ethnography and Folklore Research* 39 (1), lk 97–114.

Kane, Thomas R. & Suls, Jerry M. & Tedeschi, James 1977. Humour as a Tool of Social Interaction. Chapman, Antony J. & Foot, Hugh C. (toim). *It's a Funny Thing, Humour*. Oxford: Pergamon Press, lk 13–16.

Keith-Spiegel, Patricia 1972. Early Conceptions of Humor: Varieties and Issues. Goldstein, Jeffrey H. & McGhee, Paul E. (toim). *The Psychology of Humor: Theoretical Perspectives and Empirical Issues*. New York: Academic Press, lk 4–34.

Kirshenblatt-Gimblett, Barbara 1996. The Electronic Vernacular. Marcus, George E. (toim). *Connected: Engagements with Media*. Late Editions 3. Chicago: University of Chicago Press.

Koven, Mikel 2003. Traditional Narrative, Popular Aesthetics, Weekend at Bernie's, and Vernacular Cinema. Narváez, Peter (toim). *Of Corpse: Death and Humor in Folklore and Popular Culture*. Logan (Utah): Utah University Press, lk 294–310.

Kravitz, Stanley 1977. London Jokes and Ethnic Stereotypes. *Western Folklore* 36 (4), lk 275–301.

Krikmann, Arvo. *Sissevaade rahvaljandite tüpoloogiasse* (<http://www.folklore.ee/~kriku/HUUMOR/nljtypol.htm> – 11. november 2004).

Krikmann, Arvo 1995. Lipitud-lapitud “Kommunaari” king: Mõistatused tänapäeva koolipärimuses. Kõiva, Mare (toim). *Lipitud-lapitud: [Kogumik]*. Tänapäeva folkloorist [1]. Tartu: Eesti TA Eesti Keele Instituut & Eesti Kirjandusmuuseum, lk 33–58.

Krikmann, Arvo 1999. *Argiuskumustest parömioloogi pilguga*. Ettekanne ARSi koosolekul 25. märtsil. Protokollinud Janika Oras. Käsikiri Eesti Rahvaluule Arhiivis.

Krikmann, Arvo 2003. Puändita naljandite struktuurist. *Keel ja Kirjandus* 3, lk 161–177.

- Krikmann, Arvo (koost & toim) 2004. *Netinalju Stalinist = Интернет-анекдоты о Сталине = Internet Humour About Stalin*. Tartu: Eesti Kirjandusmuuseum & Eesti Kultuuriloo ja Folkloristika Keskus.
- Kuipers, Giseline 2002. Media Culture and Internet Disaster Jokes: Bin Laden and the Attack on the World Trade Center. *European Journal of Cultural Studies* 5 (4), lk 450–470.
- Kvideland, Reimund 1983. Den Norsk-Svenske Vitsekrigen I. *Tradisjon* 13, lk 77–91.
- Ladegaard, Hans J. 1998. National Stereotypes and Language Attitudes: The Perception of British, American and Australian Language and Culture in Denmark. *Language and Communication* 18 (4), lk 251–274.
- La Fave, Lawrence 1977. From Paradoxes Towards Principles. Chapman, Antony J. & Foot, Hugh C. (toim). *It's a Funny Thing, Humour*. Oxford: Pergamon Press, lk 237–260.
- Laineste, Liisi 2003a. Take It with a Grain of Salt: The Kernel of Truth in Topical Humour. *Folklore: An Electronical Journal of Folklore* 21, lk 7–25 (<http://haldjas.folklore.ee/folklore/vol21/jokes.pdf> – 11. november 2004).
- Laineste, Liisi 2003b. Suunad huumori uurimises. *Keel ja Kirjandus* 11, lk 793–804.
- Lakoff, George & Turner, Mark 1989. *More Than Cool Reason: A Field Guide to Poetic Metaphor*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Lowe, John 1986. Theories of Ethnic Humor: How to Enter, Laughing. *American Quarterly* 38 (3), lk 439–460.
- Luoma, Jukka 2000. Bad news – Politics are Back on the Joke Landscape: Notes and Queries. *Helsingin Sanomat: International Edition*, 1. august (<http://www2.helsinginsanomat.fi/english/archive/news.asp?id=20000801xx1> – 11. november 2004).
- Myhill, John 2003. The Native Speaker, Identity, and the Authenticity Hierarchy. *Language Sciences* 25 (1), lk 77–97.
- Nilsen, Alleen Pace & Nilsen, Don Lee Fred 2000. *Encyclopedia of 20th-Century American Humor*. Phoenix (Arizona): Oryx Press.
- Novak, William & Waldoks, Moshe 1981. *The Big Book of Jewish Humor*. New York: Harper & Row.
- Oinas, Felix 1979. Naabrid ja võõrad keeles ning rahvaluules. Oinas, Felix (toim). *Kalevipoeg kütkeis: Ja muid esseid rahvaluulest, mütoloogias ja kirjandusest = Kalevipoeg in fetters: And other Essays on Folklore, Mythology and Literature*. Studia Estonica, Fennica, Baltica 1. Toronto: Mana, lk 97–116.

Liisi Laineste

Olson, James M. & Maio, Gregory R. & Hobden, Karen L. 1999. The (Null) Effects of Exposure to Disparagement Humor on Stereotypes and Attitudes. *Humor: International Journal of Humor Research* 12 (2), lk 195–219.

Ong, Walter J. 1989. *Orality and Literacy: The Technologizing of the Word*. New Accents. London et al.: Routledge.

Oring, Elliott 1992. *Jokes and Their Relations*. Lexington (Kentucky): University Press of Kentucky.

Paccagnella, Luciano 1997. Getting the Seats of Your Pants Dirty: Strategies for Ethnographic Research on Virtual Communities. *Journal of Computer-Mediated Communication* 3 (1) (<http://www.ascusc.org/jcmc/vol3/issue1/paccagnella.html#abstract> – 11. november 2004).

Powell, Chris 1977. Humour as a Form of Social Control: A Deviance Approach. Chapman, Antony J. & Foot, Hugh C. (toim). *It's a Funny Thing, Humour*. Oxford: Pergamon Press, lk 156–168.

Raskin, Victor 1985. *Semantic Mechanisms of Humor*. Synthese Language Library 24. Dordrecht & Boston: Reidel & Hingham.

Reid, Elizabeth 1995. Virtual worlds: Culture and imagination. Jones, Steven G. (toim). *Cybersociety: Computer-mediated communication and community*. Thousand Oaks (California): Sage, lk 164–183.

Rommel, Mari-Ann 2002. Viru mees viljapulli, Harju mees aganapulli: Piirkondlike suhete kajastumisest eesti rahvapärimes. *Mäetagused: Hüperajakiri* 21, lk 141–192 (<http://haldjas.folklore.ee/tagused/nr21/remmel.pdf> – 11. november 2004).

Roth, LuAnne K. 2003. Dancing Skeletons: The Subversion of Death Among Deadheads. Narváez, Peter (toim). *Of Corpse: Death and Humor in Folklore and Popular Culture*. Logan (Utah): Utah University Press, lk 263–293.

Ryan, Kathryn M. & Kanjorsky, Jeanne 1998. The Enjoyment of Sexist Humor, Rape Attitudes, and Relationship Aggression on College Students. *Sex Roles: A Journal of Research* 38 (9–10), lk 743–755.

Salve, Kristi 1992. Kuuljal kõrvad, lorijal lõvvad. Rüütel, Ingrid (toim). *Ida-Virumaa rahvakultuurist*. Tallinn: Virumaa Fond & Eesti Teaduste Akadeemia Keele ja Kirjanduse Instituut, lk 82–100.

Schultz, Thomas R. 1972. The Role of Incongruity and Resolution in Children's Appreciation of Cartoon Humor. *Journal of Experimental Child Psychology* 13, lk 456–477.

Smith, Anthony D. 1991a. *National Identity*. Ethnonationalism in Comparative Perspective. Reno: University of Nevada Press.

Smith, Paul 1991b. The Joke Machine: Communicating Traditional Humour Using Computers. Bennett, Gillian (toim). *Spoken in Jest*. The

- Folklore Society Mistleose Series 21. Sheffield: Sheffield Academic Press, lk 257–277.
- Soonpää, Leo 1969. Karikatuur. *Pikker* 9, lk 6–7.
- Susiluoto, Ilmari 2000. *Työ tyhmästä pitää: Venäläisen huumorin aakost*. Helsinki: Kustannus Oy Ajatus.
- Šmeljova & Šmeljov 2002 = Шмелева, Елена & Шмелев, Алексей. *Русский анекдот: Текст и речевой жанр*. Studia philologica: Series minor. Москва: Языки славянской культуры.
- Zillmann, Dolf 1977. Humour and Communication: Introduction. Chapman, Antony J. & Foot, Hugh C. (toim). *It's a Funny Thing, Humour*. Oxford: Pergamon Press, lk 201–212.
- Ziv, Avner 1988. *National Styles of Humor*. Contributions to the Study of Popular Culture 18. Westport: Greenwood Press.
- Tajfel, Henri 1982. *Social identity and intergroup relations*. European Studies in Social Psychology. Cambridge & New York: Cambridge University Press; Paris: Editions de la Maisond es sciences de l'homme.
- Tuisk, Astrid 1995. Omast ja laenatust eesti kolme rahva anekdootides. Kõiva, Mare (toim). *Lipitud-lapitud: [Kogumik]*. Tänapäeva folkloorist [1]. Tartu: Eesti TA Eesti Keele Instituut & Eesti Kirjandusmuuseum, lk 71–82.
- Uus, Sulev 1970. Nõukogude ajakirjanduse põhiprintsiibid. Peegel, Johan (toim). *Ajaleht: [Artiklite kogumik]: Õppevahend ajakirjanike kvalifikatsiooni tõstmise kursustele*. Tartu: Tartu Riiklik Ülikool, lk 25–34.
- Valk, Ülo 1998. *Allilma isand: Kuradi ilmumiskujud eesti rahvausus*. Eesti Rahva Muuseumi sari 1, Tartu: Eesti Rahva Muuseum.
- Wilson, Christopher P. 1979. *Jokes: Form, Content, Use and Function*. European Monograph in Social Psychology. London & New York: European Association of Experimental Social Psychology & Academic Press.
- Winick, Charles 1976. The Social Contexts of Humor. *Journal of Communication* 26 (3), lk 124–128.

Vestlused

- Brzozowska, Dorota 2004. Eravestlus Liisi Lainestega. Rahvusvahelise Huumoriuurijate Seltsi (*International Society for Humor Studies* = ISHS) konverentsil Prantsusmaal Dijonis 14.–18. juunini.
- Davies, Christie 2004. Eravestlus Liisi Lainestega. Rahvusvahelise Huumoriuurijate Seltsi (*International Society for Humor Studies* = ISHS) konverentsil Prantsusmaal Dijonis 14.–18. juunini.

Liisi Laineste

Ujlaky, Judit 2004. Eravestlus Liisi Lainestega. Rahvusvahelise Huumoriuurijate Seltsi (*International Society for Humor Studies* = ISHS) konverentsil Prantsusmaal Dijonis 14.–18. juunini.

Anekdoodiallikad

Alar Alumaa valik Fidoneti EW.Naljadest (arhiveeritud aadressilt <http://www.lai.ut.ee/~alarnaaljad/> – praegu pole kättesaadav).

Anekdoodiküsitlus portaalis www.rate.ee.

Bitmani naljakogu (arhiveeritud aadressilt <http://peak.edu.ee/~bitman/nali.html> – praegu pole kättesaadav).

Delfi Naljaleht (www.delfi.ee/jokes – 11. november 2004).

Eesti Päevaleht. Baskini anekdoodid (www.epl.ee – 11. november 2004).

Eisen, Matthias Johann. *Rahva Naljad*. Matthias Johann Eiseni raamatud (<http://www.folklore.ee/rl/pubteleelvanad/eisen/index.html> – 11. november 2004).

Henry Saare kogu (arhiveeritud aadressilt <http://ph.eau.ee/~henry/1001anek.txt>, praegu pole kättesaadav).

Krikmann, Luule 1965–1989. *Nõukogude-aegseid nalju Tartust* (<http://haldjas.folklore.ee/~kriku/HUUMOR/soviet.htm> – 11. november 2004).

Maalehe anekdoodid (www.maaleht.ee – 11. november 2004).

Meie Naljaraamat (arhiveeritud aadressilt <http://www.zzz.ee/joke/> – praegu pole kättesaadav).

Nelli Teataja (www.nelli.ee – 11. november 2004)

Rain Ööpiku naljakogu (arhiveeritud aadressilt <http://www.ttg.edu.ee/~rainb/jokes.htm> – praegu pole kättesaadav).

Viikberg, Jüri (koost) 1997. *Anekdoodiraamat: Naeruga eilsest: Eesti anekdoot 1960–1990*. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus.